

Duurzaamheidsprogramma 2017-2020

Voorwoord

'Een dag in 2050: Leven in een klimaatneutraal Nederland' was de titel van een artikel in Trouw van 30 januari 2017. Dit artikel is het eerste van een serie waarin vier experts hun licht laten schijnen over hoe Nederland er in 2050 uitziet. In dat belangrijke jaar moet Nederland klimaatneutraal zijn. De kolencentrales zijn dan dicht. Olie en gas behoren nagenoeg tot het verleden. Nederland heeft immers het internationale klimaatakkoord omarmd, dat in december 2015 in Parijs werd gesloten.

Deze ontwikkeling brengt ons als samenleving de nodige vragen. Waar halen we straks onze energie vandaan? Volgens het artikel in de Trouw zijn woningen in 2050 perfect geïsoleerd. Zonnepanelen zijn geïntegreerd in dakpannen. Geothermie wordt gebruikt om woningen en kassen te verwarmen. We verplaatsen ons dan vooral met elektrische auto's die inmiddels 800 km kunnen rijden op één lading, die zelfrijdend zijn en die binnen 10 minuten volledig kunnen opladen. De auto bedenkt zelf dat hij 's nachts aan de lader moet. Hij rijdt zelf naar een dichtbij gelegen laadstation en zorgt dat ie met een volle lading weer thuis komt. Stroom is zoveel voorradig dat het bijna niets meer kost.ⁱ

De Nederlandse astronaut Andre Kuipers sprak op 21 april 2016 bij de Citadel lezing de woorden:

"We moeten effectiever en efficiënter gaan werken met nieuwe technologie. Alleen zo kunnen we de planeet hersteltijd geven en behouden voor komende generaties."

Het college van Burgemeester en wethouders is van mening dat ook de gemeente Maasdriel binnen haar mogelijkheden een positieve bijdrage dient te leveren aan dit mondiale vraagstuk. Uitgangspunt daarbij is dat die zaken worden opgepakt die bewezen technieken hebben, waarbij er aandacht is voor de mens en zijn omgeving. Bewezen, gedragen en uitvoerbare plannen, die niet alleen in theorie werken maar ook in de praktijk.

Duurzaamheid gaat een steeds belangrijkere plek innemen binnen onze gemeente de komende jaren. We richten ons met voorliggend duurzaamheidsprogramma op vijf aandachtsgebieden waar we met onze activiteiten het grootste verschil kunnen maken:

- 1) hernieuwbare energie,
- 2) verduurzaming van de woningvoorraad,
- 3) duurzaam ondernemen,
- 4) anderen stimuleren, en
- 5) onze eigen organisatie.

Wij hebben als gemeente de verantwoordelijkheid om de uitdagingen waarmee we worden geconfronteerd om te zetten in kansen. We hebben simpelweg geen keuze als we een sterkere, betere samenleving willen achterlaten voor toekomstige generaties.

Jan Hein de Vreede

Wethouder Milieu

Inhoudsopgave

Voorwoord	3
Samenvatting.....	7
1 Inleiding	9
1.1 Aanleiding en doelstelling	9
1.2 Afbakening.....	9
1.3 Context	10
1.4 Leeswijzer	10
2 Visie en ambitie	11
2.1 Uitgangssituatie.....	11
2.2 Toekomstige situatie	11
3 Uitvoeringsprogramma.....	13
3.1 Hernieuwbare energie.....	13
3.2 Verduurzaming woningvoorraad	14
3.3 Duurzaam Ondernemen.....	16
3.4 Anderen stimuleren.....	17
3.5 Gemeentelijke organisatie	18
4 Organisatorische en financiële condities.....	20
4.1 Organisatie	20
4.2 Middelen	20
5 Maatregelentabel	22
6 Bijlage 1 Gelders Energieakkoord.....	24
7 Bijlage 2 Startnotitie: Groene Groei in Rivierenland	32
1. Doelstelling van de startnotitie	35
2. Groene Groei in Rivierenland: wat houdt dat in?.....	35
3. Waarom nu actie	35
4. De oplossing.....	37
5. Proces en tijdsplan.....	37
6. Financiële aspecten	40
7. Beoogd resultaat.....	41
8. SWOT-analyse.....	41

Samenvatting

Met dit duurzaamheidsprogramma, dat aansluit op de Maasdrielse situatie, wordt invulling gegeven aan de implementatie van duurzaamheid in het gemeentelijke beleid. Duurzaamheid is een breed begrip. Via een motie die door de voltallige gemeenteraad in november 2016 is aanvaard is richting gegeven aan deze notitie. De raad heeft het college verzocht beleid te formuleren en aan te geven welk budget nodig is.

Duurzaamheid gaat ook over duurzaam leven, het (her)gebruik van materialen, het recyclen van afval, het voorkomen van onnodig afval opdat na ons komende generaties het land ook kunnen gebruiken. De focus van de gemeentelijke maatregelen komt te liggen op energiebesparing, duurzaam energiegebruik en de opwekking van duurzame energie.

In het programma zijn activiteiten en projecten geformuleerd, waarbij is aangegeven welke capaciteit en financiële middelen nodig zijn om deze uit te voeren in de komende jaren. De notitie geeft een concrete aanpak voor de belangrijkste duurzaamheidsthema's op het gebied van klimaat en energie in gemeente Maasdriel, namelijk;

- het bevorderen van de opwekking van hernieuwbare energie,
- het verduurzamen van de woningvoorraad,
- duurzaam ondernemen,
- anderen stimuleren,
- het verduurzamen van de gemeentelijke organisatie.

Met de vastgestelde motie kiest de gemeente ook voor een concrete en praktische lijn op het gebied van duurzaamheid. Wij sluiten daarbij aan op door andere partijen (lokaal/regionaal) gemaakte opties en keuzes en bewezen en realiseerbare plannen.

Op deze terreinen worden diverse voorstellen gedaan en acties aanbevolen. In het kader van deze notitie en de toegenomen bestuurlijke aandacht voor het thema duurzaamheid en de energietransitie is het gewenst dat het bestuur op dit terrein structureel wordt geadviseerd. Uitvoering van de voorstellen, bestuurlijke advisering en stimuleren dat alle afdelingen verduurzamen noodzaakt een stevige ambtelijke kennis en capaciteit op dit terrein.

In de maatregelentabel ten slotte zijn alle zaken samengevat die in de notitie aan de orde zijn geweest en die leiden tot vervolgstappen en of de uitvoering van concrete zaken.

1 Inleiding

1.1 Aanleiding en doelstelling

In de begrotingsvergadering 2017, van 3 november 2016, heeft de voltallige gemeenteraad van Maasdriel het college verzocht een beleidsnotitie c.q. werkplan verduurzaming voor de komende jaren voor te bereiden en te agenderen in de raadscommissie en vervolgens in de raadsvergadering. Het college is tevens verzocht de investerings- c.q. begrotingsruimte die daarvoor nodig is ook als begrotingswijziging voor te bereiden. Deze motie is unaniem door de raad aangenomen.

In de toelichting op de motie worden vanuit de gemeenteraad de volgende maatregelen genoemd om zo mogelijk onderdeel van het beleids- en investeringsplan uit te maken:

- Zonnepanelen op gebouwen van de gemeente;
- Het bevorderen van energiecollectieven van burgers;
- O.a. zonneweides en kleinschalige windmolens¹ voor de lokale productie van elektriciteit;
- Duurzamer bouwen;
- Infrastructuur voor elektrisch rijden;
- Duurzame lokale voedselproductie en –consumptie.

Naast alle afzonderlijke en vaak losstaande (beleids)maatregelen met effecten op de duurzaamheid die de afgelopen jaren al zijn genomen, bestaat de behoefte aan een gemeenschappelijk kader waarbinnen bovenstaande onderdelen hun plaats hebben.

Met deze motie kiest de gemeente ook voor een concrete en praktische lijn op het gebied van duurzaamheid. Wij sluiten daarbij aan op door andere partijen (lokaal/regionaal) gemaakte opties en keuzes.

1.2 Afbakening

Duurzaamheid wordt op allerlei manieren uitgelegd, maar de kern is dat je als samenleving een balans houdt tussen de behoeften van de mensen die nu leven en van de volgende generaties. Vaak wordt dit beschreven aan de hand van de 3 P's die bij duurzame ontwikkeling in evenwicht zijn: People (mensen), Planet (aarde) en Profit (winst). In deze duurzaamheidsnotitie ligt de nadruk op de energietransitie. Er is op andere plaatsen veel aandacht voor andere duurzaamheidsthema's zoals bijvoorbeeld afval / grondstoffen bij de AVRI, waarvan de gemeente aandeelhouder is.

Dit uitvoeringsprogramma beschrijft een aantal concrete activiteiten en projecten die de gemeente Maasdriel wil uitvoeren om daarmee een bijdrage te leveren aan de duurzame ontwikkeling en toekomstbestendigheid van de gemeente. De voorgenomen acties moeten verder worden uitgewerkt en geïmplementeerd door de betrokken teams en vanuit burger initiatieven.

De wereld van duurzaamheid is dynamisch en continue in ontwikkeling. Zo halen technieken en inzichten elkaar razendsnel in, komen er steeds meer initiatieven vanuit de samenleving en het bedrijfsleven en worden er vanuit de landelijke en provinciale overheid regelmatig nieuwe

¹ In het nieuwe bestemmingsplan buitengebied wordt onder kleine windturbines verstaan:

- a. het hoogste punt van een wiek van een mini-windturbine welke is geplaatst op het maaiveld niet meer mag bedragen dan 20 m;
- b. het hoogste punt van een wiek van een mini-windturbine welke is geplaatst op een gebouw niet meer mag bedragen dan 5 m;
- c. de belangen van de betreffende bestemming(en) worden niet onevenredige aangetast;
- d. er geen onevenredige aantasting plaatsvindt van de gebruiksmogelijkheden van de aangrenzende gronden en de belangen van derden mogen niet onevenredig worden geschaad;
- e. er geen onevenredige aantasting plaatsvindt van de in de omgeving aanwezige architectonische, cultuurhistorische of natuurwaarden en evenmin verzetten de belangen van de in de nabijheid gelegen functies zich tegen dit gebruik.

stimuleringsregelingen opgezet. Dit betekent dat een flexibele opstelling nodig is ten aanzien van de uitvoering van projecten en er vooral aansluiting wordt gezocht in regionale samenwerking op het terrein van de energietransitie. Het duurzaamheidsprogramma is geen statisch geheel. Door prioritering kan de gemeente Maasdriel hierin schuiven: nieuwe projecten en/of doelstellingen kunnen worden toegevoegd, minder succesvolle projecten kunnen van het programma worden afgevoerd.

Er zijn nog andere onderwerpen die duurzamer kunnen worden uitgevoerd dan het momenteel gebeurt. Toch maakt niet elk onderwerp onderdeel uit van deze notitie. Zo is er bewust voor gekozen het openbaar groen niet mee te nemen. Het openbaar groen is van groot belang voor de leefbaarheid van een gebied, ook voor het micro klimaat in een straat. Het zorgt voor schaduw, verkoeling vangt fijnstof en zet CO₂ om in zuurstof. In de praktijk komen er tegenwoordig verzoeken binnen van omwonenden, die graag ten faveure van de opbrengst van hun zonnepaneel het openbaar groen gekapt/gesnoeid zien. In dergelijke afwegingen prevaleert het openbare belang van beeldkwaliteit en de positieve duurzaamheidsaspecten van het openbaar groen boven het individuele belang. Het openbaar groen vergt als onderwerp een separate visie, waarin ook duurzaamheidsaspecten een rol kunnen spelen. Derhalve is gekozen het buiten de scope van deze notitie te houden, die zich voornamelijk toespitst op de energietransitie.

1.3 Context

Duurzaamheid is een breed begrip en begint voor de gemeente bij het Klimaatakkoord van Parijs. Nederland heeft zich, evenals een groot aantal andere landen, verbonden aan deze doelstellingen. Doorvertaling van het akkoord van Parijs levert wettelijke regelingen op die hun invloed gaan hebben op de gemeentelijke taken en rollen. Ook de provincie Gelderland zet sterk in op een duurzame ontwikkeling van de economie. Via het Gelders Energie Akkoord (GEA) en de bundeling van de krachten van circa 150 organisaties werkt de provincie Gelderland aan de energietransitie van de provincie. In 2016 is tevens het uitvoeringsplan van het GEA verschenen. Via de regio's, waaronder de regio Rivierenland wordt samenwerking gezocht en de middenstroom vanuit de provincie op het terrein van duurzaamheid gekanaliseerd.

Binnen de regio Rivierenland wordt ingezet op een afstemming met de provincie en zijn er voorstellen voor samenwerking op het terrein van duurzaamheidsbeleid, te beginnen met de energietransitie. De startnotitie 'Groene Groei in Rivierenland' (zie bijlage 2) is hiervan het begin. Ook vanuit de bevolking en het bedrijfsleven wordt de gemeente benaderd met (burger)initiatieven. Voorbeelden daarvan zijn de (burger)coöperatie Bommelerwaard. Zij organiseren onder meer bewonersavonden om woningen te verduurzamen en entameren duurzame energie initiatieven. Verder is de gemeente aandeelhouder van overheidsbedrijven in regionaal verband, zoals de AVRI en werkt zij samen voor de gemeenschappelijke inkoop van energie, die ook hun duurzaamheidsrol hebben. De AVRI heeft eveneens besloten deelnemer te worden in het GEA. Ook binnen het Programma Herstructurering Tuinbouw Bommelerwaard (PHTB) is aandacht voor duurzaamheid met het op te richten Duurzaamheidsplatform Bommelerwaard. De gemeente Maasdriel dient binnen deze context keuzes te maken inzake de daarvoor benodigde inzet, doelstellingen en het beschikbaar stellen van middelen.

1.4 Leeswijzer

In hoofdstuk 2 vindt u de visie van de gemeente Maasdriel ten aanzien van dit duurzaamheidsprogramma. Hoofdstuk 3 bevat het uitvoeringsprogramma waarin de concrete activiteiten en projecten uiteengezet zijn. In hoofdstuk 4 worden de organisatorische condities beschreven en het geschatte benodigde budget aangegeven conform de motie van de Raad. In hoofdstuk 5 tenslotte, is de maatregelentabel te vinden.

2 Visie en ambitie

Het is tijd meer structurelere stappen te zetten richting een duurzamere gemeente, zodat we de leefbaarheid in de gemeente kunnen behouden en verbeteren. Met goed rentmeesterschap kan de gemeente Maasdriel een bijdrage leveren om de menselijke invloed op klimaatveranderingen te beperken. Voor de mensen die nú in Maasdriel wonen, werken en recreëren, maar ook voor de volgende generaties.

2.1 Uitgangssituatie

In het coalitieprogramma 2014-2018 heeft het college de volgende ambities verwoord:

“Maasdriel en groen zijn onlosmakelijk met elkaar verbonden. We streven naar een gemeente die duurzaam ontwikkelt en bouwt en de toepassing van zonne-energie (verder) stimuleert en initiatieven daarbij ondersteunt. De gemeente kan via verordeningen en vergunningen de aandacht versterken voor een duurzaamheidsmaatregelenpakket om energiebesparing te stimuleren. Met name voor woningen en andere gebouwen is met deze 'no regret' investeringen op lokaal niveau veel duurzaamheidswinst te behalen. Bij woningniewbouw wordt in het huidige tijdsgewricht steeds verder gegaan: bijvoorbeeld door het verplichten van energiebesparende en energieleverende toepassingen, die er qua capaciteit voor zorgen dat de woning tenminste energieneutraal is.

Innovatie van bedrijven op het terrein van duurzaamheid is uitermate belangrijk. Diverse ondernemers gaan al efficiënt om met energie, bijvoorbeeld via WKK installaties. De WKK-capaciteit in de glastuinbouw kan een rol spelen voor de benodigde snel inzetbare en weersafhankelijke opwekkingscapaciteit en een bijdrage leveren aan het verkleinen van de kwetsbaarheid van de Bommelerwaardse stroomvoorziening (beslechten van de 2^e lus-discussie)².

Grootschalige windmolen initiatieven acht het gemeentebestuur niet passend binnen het kleinschalige (ruimtelijke) karakter van de Bommelerwaard.” (bron: Bestuursakkoord gemeente Maasdriel 2014 - 2018)

Daarbij realiseren wij ons dat investeren in duurzaamheid loont: de maatschappelijke baten zijn (op termijn) groter dan de kosten. Duurzame ontwikkeling biedt nieuwe kansen voor onder andere de lokale economie, werkgelegenheid, sociale cohesie, betrokkenheid van inwoners, innovatieve vormen van samenwerking en kostenbesparingen op energie en materiaalgebruik.

In het kader van het Gelders Energie Akkoord is er ook voor de gemeente Maasdriel een 0-meting gedaan. De samenvatting hiervan is opgenomen in de bijlage 1. Deze meting is een mooi startpunt voor het gemeentelijke beleid op het terrein van duurzaamheid. Aangezien de gemeente Maasdriel onderdeel is van de Regio Rivierenland is het goed in dat kader ook een positieve bijdrage te leveren aan de energietransitie en via dat kanaal invulling te geven aan de doelstellingen van het GEA.

2.2 Toekomstige situatie

In dit duurzaamheidsprogramma zijn verschillende maatregelen opgenomen voor de periode 2017-2020. Deze korte termijn maatregelen dragen bij aan de ambities in het bestuursakkoord en maken de weg vrij voor meer maatregelen en meer regionale / intergemeentelijke samenwerking en dragen daarmee uiteindelijk bij aan de lange termijn visie: een duurzamere gemeente, die voldoet aan de wettelijke regelgeving op het terrein van duurzaamheid, waarin het prettig wonen, werken en recreëren is, nú en in de toekomst. Over enige jaren wordt het duurzaamheidsbeleid geëvalueerd en geactualiseerd.

Het werken aan een duurzame gemeentelijke samenleving is een voortdurend proces. De maatregelen in dit programma zijn de eerste structurele stappen die gemeente Maasdriel kan zetten om zélf te werken richting een duurzame organisatie. Waarbij duurzaamheid integraal binnen de gehele gemeentelijke organisatie wordt gedragen. Daarnaast werken we samen met andere overheden en nemen we deel aan samenwerkingsverbanden, zoals binnen de regio Rivierenland.

² Inmiddels is er een lopende bestemmingsplan procedure om een 2^e lus te realiseren.

Ook stimuleren en faciliteren we anderen om op een duurzamere manier te leven, te wonen, en te werken. De wereld is in beweging en duurzaamheid is dynamisch. Om hier op in te kunnen spelen stellen we ons flexibel op bij nieuwe initiatieven en gaan daarover het gesprek aan.

Op deze wijze dragen we, binnen onze mogelijkheden, bij aan het realiseren van de landelijke, provinciale en regionale doelstellingen. Vanaf medio 2015 heeft het overgrote deel van de Gelderse gemeenten, overheidsinstellingen en partijen uit het bedrijfsleven, zich aangesloten bij het Gelders Energie Akkoord om de provincie te verduurzamen. Met deze beleidsnotitie gaat de gemeente Maasdriel actief bijdragen aan de lijn van de Regio Rivierenland en via die weg aan het GEA. Een eventuele directe aansluiting bij het GEA kan in nauw overleg met de gemeente Zaltbommel gezamenlijk worden overwogen, mits daarvan een duidelijke toegevoegde waarde voor Maasdriel en Zaltbommel is aan te tonen.

De Europese Unie, als geheel, ligt op schema om de klimaatdoelen te halen. Er is afgesproken om, gerekend vanaf 1990, zeker 20 procent minder broeikasgassen uit te stoten, 20 procent te besparen op energieconsumptie en 20 procent energie uit duurzame bronnen te halen in 2020. Nederland loopt bijna achteraan de lijst als het gaat om het behalen van de Europese klimaatdoelen voor 2020. Vooral op het onderdeel 'energie uit duurzame bronnen halen' blijft ons land steken.

Sommige landen kunnen nu eenmaal eenvoudiger duurzame energie opwekken dan anderen. De Nederlandse doelstelling is dat veertien procent van het totale verbruik uit duurzame energie bestaat in 2020. In 2004 was dat 1,9 procent en in 2012 was dat gegroeid tot 4,5 procent waar het vervolgens –mede als gevolg van de economische crisis- stagneerde. Er wordt momenteel hard gewerkt om de doelstellingen alsnog te gaan behalen.

Ook de gemeente Maasdriel zal haar positieve bijdrage leveren aan de landelijke doelstellingen. Met dit beleidsplan en de regionale samenwerking op het terrein van Duurzaamheid, alsmede via de aandeelhouderschappen van de AVRI etc. dragen wij bij aan de energietransitie en een duurzamere wereld.

Met de volgende activiteiten kunnen we als gemeente het grootste verschil maken:

- 1) hernieuwbare energie,
- 2) verduurzaming van de woningvoorraad,
- 3) duurzaam ondernemen,
- 4) anderen stimuleren, en
- 5) onze eigen organisatie.

Samenvattend:

- 1) Via regionale samenwerking en aandeelhouderschappen wordt een positieve bijdrage geleverd aan de energietransitie en de doelstellingen van het Gelders Energie Akkoord (GEA) en de klimaatakkoorden van Parijs.
- 2) Een directe aansluiting bij het GEA is eventueel aan de orde in directe afstemming met de gemeente Zaltbommel en als duidelijk is wat de voordelen zijn.
- 3) We werken op vijf aandachtsgebieden, i.c. hernieuwbare energie, verduurzaming van de woningvoorraad, duurzaam ondernemen, anderen stimuleren en de eigen organisatie en kijken daarbij naar zowel de opwek van energie als energiebesparing.

3 Uitvoeringsprogramma

De maatregelen, die het best aansluiten op de Maasdrielse situatie, staan hieronder kort uitgewerkt. Bij de uitvoering van het duurzaamheidsprogramma, kiezen we nadrukkelijk voor twee sporen:

- Zelf doen
We kunnen van anderen geen duurzaam gedrag verwachten, als we als gemeente niet het goede voorbeeld geven. De invulling van onze voorbeeldrol is dan ook van wezenlijk belang.
- Anderen stimuleren
Voor het realiseren van een duurzame samenleving hebben we de inzet nodig van de inwoners, bedrijven en organisaties in onze gemeente. Deze partijen zullen we stimuleren om met duurzaamheid aan de slag te gaan, waarbij de nadruk ligt op informeren, stimuleren en faciliteren.

De maatregelen zijn in onderstaande paragrafen uitgewerkt. De codes verwijzen naar de maatregelentabel zoals opgenomen in hoofdstuk 5.

3.1 Hernieuwbare energie

Een belangrijk onderdeel van de energietransitie is het vergroten van het percentage hernieuwbare energie dat wordt opgewekt in de gemeente Maasdriel.

Zonnepanelen gemeentelijke gebouwen / verduurzaming gemeentelijke gebouwen

Juist bij haar openbare gebouwen kan de gemeente een zichtbare invulling geven aan haar voorbeeldfunctie op het gebied van hernieuwbare energie. Met het investeren in en het stimuleren van duurzaamheid in gemeentelijke gebouwen en maatschappelijk vastgoed, zoals bijvoorbeeld 'De Leyenstein' en de Brede school Velddriel kunnen huurders en eigenaren op termijn de investeringen terugverdienen, zowel in duurzaamheid als in middelen. Op dit moment kan gebruik worden gemaakt van de SDE+ subsidie voor dergelijke doelen.

De businesscase voor zonnepanelen op de gemeentewerf en mogelijk op andere gemeentelijke gebouwen wordt nog in 2017 onderzocht. Ten aanzien van het gemeentehuis dat al een duurzaamheidslabel A heeft dient eerst een visie te worden ontwikkeld op de toekomst ervan. Leggen we nu nog zonnepanelen aan als het een andere functie gaat krijgen? Voor het gemeentehuis in Kerkdriel is eerst een visie nodig over de toekomst van het pand. (HE01). Voor zonnepanelen op andere gemeentelijke gebouwen is het nodig het laaghangend fruit te inventariseren. Feit is wel dat de terugverdientijd voor de gemeente lang is, als gevolg van de goedkope collectieve inkoop van stroom. Conform een brief van Minister Blok moeten die duurzaamheidsmaatregelen worden genomen in gebouwen waarvan de terugverdientijd minder is dan 5 jaar.

Visie op wind

Provincie Gelderland heeft met het Rijk afgesproken dat in 2020 ruim 230 megawatt aan windenergie wordt opgewekt. Dit is een eerste stap van de totale opgave om, volgens de ambitie van Provincie Gelderland, energieneutraal te worden in 2050. Windenergie is dus nu, en in de toekomst, een belangrijk punt op de Gelderse agenda. De gemeente Maasdriel zet uitsluitend in op kleinschalige molens voor lokale energieopwekking in het buitengebied. Het open landschap leent zich niet voor grootschalige windenergie. De gemeente Maasdriel is niet opgenomen als doelgebied in de Provinciale windvisie voor deze 230 MW. Wel zijn delen van de gemeente Maasdriel aangewezen als gebieden waar windenergie mogelijk is, mits het geen goede ruimtelijke ordening in de weg staat. Pas wanneer de gemeente initiatieven afwijst kan de provincie met een inpassingsplan komen. In het traject regionale routekaart zal op regionaal niveau aandacht worden besteed aan windenergie binnen de regio rivierenland. De focus van de gemeente wordt gelegd op andere vormen van duurzame energie opwekking.

Vergroening leges

Onder 'vergroening' van leges wordt verstaan het toepassen van financiële prikkels op initiatieven en activiteiten die onder de legesverordening vallen en die een bijdrage leveren aan de gemeentelijke duurzaamheidsdoelstellingen. De verwachting is dat er positieve effecten ontstaan door als gemeente te laten zien dat we duurzaam gedrag belonen. De vergroening van leges kan een faciliterende werking hebben op duurzame investeringen door inwoners, maatschappelijke initiatieven, innovatieve bouwers en investeerders in duurzame energie. De gemeente Maasdriel kan zich zo profileren als vooruitstrevende en innovatieve gemeente. De (juridische en financiële) haalbaarheid en het toetsingskader bij de vergroening van leges zal worden onderzocht, naar bijvoorbeeld de gemeente Enschede (HE02).

Traject regionale routekaart energietransitie

De provincie Gelderland heeft een Regionale Routekaart Energietransitie opgesteld. Binnen dit traject spreken de gemeenten uit de regio Rivierenland gezamenlijk hun ambitie ten aanzien van de energietransitie in de regio uit. Vervolgens wordt een gezamenlijk programma opgesteld van acties, maatregelen en besluiten die genomen moeten worden om tot realisatie te komen. Een deel van de besluiten zal investeringen vragen. Deze acties, maatregelen en besluiten moeten bestuurlijk worden gedragen en uiteindelijk door de individuele gemeenten, bedrijven of andere actoren worden uitgevoerd. De gemeente Maasdriel neemt deel aan het traject Regionale Routekaart Energietransitie (HE03).

3.2 Verduurzaming woningvoorraad

Verduurzamen van woningen is het treffen van energiebesparende maatregelen al dan niet in combinatie met het aanbrengen van voorzieningen om zelf energie te produceren (zonnepanelen). Dit met het doel de woonlasten voor de bewoners te verlagen en de woonkwaliteit te verhogen. In Maasdriel bestaat ca. 2/3^e deel van alle woningen (2015: 9.520 woningen) uit koopwoningen.

Ongeveer 1/3^e deel zijn huurwoningen, waarvan het merendeel sociale huur en derhalve van de twee woningcorporaties. De corporaties zijn druk doende met het treffen van energetische maatregelen en hebben zich in overleg met de gemeente concrete meetbare doelen gesteld voor de komende jaren.

Wanneer de groep particulieren huiseigenaren goed kan worden bereikt is de meeste winst te verwachten uit duurzaamheidsoogpunt. Samen met de particuliere verhuurders is het moeilijk hierop vanuit de gemeente effectieve sturing te geven. Bij de verhuur via de woningstichtingen is dit aanzienlijk makkelijker.

Huurwoningen

Woningstichting Maasdriel verhuurt in Kerkdriel, Velddriel, Hoenzadriel en Alem in totaal ca 1.000 woningen. Het werkgebied van Woningstichting De Kernen is regionaal. Zij hebben in onze gemeente ca. 1.200 woningen in de verhuur, verspreid over verschillende kernen van Maasdriel.

Recent is de Woonvisie Bommelerwaard 2016 - 2020 opgesteld. Dit is een coproductie van gemeenten en corporaties in de Bommelerwaard. Eén van de doelstellingen uit de visie is het verbeteren van de energieprestaties van de bestaande (huur)woningen. De corporaties hebben in de Visie de ambitie uitgesproken dat hun woningvoorraad in 2020 gemiddeld het B-label heeft. Jaarlijks maken de corporaties en de gemeenten prestatieafspraken ter uitvoering van de Visie. Daarin geeft elke corporatie aan hoeveel woningen het betreffende jaar energetisch aangepakt gaan worden, vaak in combinatie met grootschalige renovatie.

Particulier woningbezit

Zoals gezegd is het merendeel van de huizen in Maasdriel koop. Maatregelen gericht op eigenaren zullen daarom het grootste effect hebben op de duurzaamheid van de gebouwde omgeving. Het is vooral aan Rijk en provincie om deze particulieren te bereiken en tot maatregelen te bewegen. Maar ook de gemeente kan daar –naar eigen keus en ambitie in meer of mindere mate- een rol pakken, zie hieronder bij subsidies en energieloket.

Een (lokale/regionale) energiecoöperatie kan een 'boost' geven aan allerlei projecten die zich richten op woningeigenaren. Sinds medio 2016 is er in het gebied zo'n coöperatie: de Coöperatie Bommelerwaard. De initiatiefnemers hebben gekozen voor een hele brede doelstelling (een circulaire regionale economie) maar energie is beslist één van de pijlers. Een voorbeeld van een project gericht op eigenaren is de pilot 'energiebesparing', uitgevoerd door coöperatie HOOM. In februari is een pilot gestart in Ammerzoden, waarbij buurtbewoners geënthousiasmeerd zijn om samen energiebesparende maatregelen te treffen en daarvoor allerlei tools aangereikt hebben gekregen. Bij dit project heeft de gemeente gefaciliteerd bij het uitnodigen en het openen van de informatieavond. Enkele tientallen geïnteresseerden zijn daarbij voorgelicht. Bij vervolg- of soortgelijke projecten van de Coöperatie Bommelerwaard – kan dat in de toekomst opnieuw gebeuren (VW01).

Nieuwbouw woningen

De bouwregelgeving kent hoge zgn. EPC³ normen die ook op het duurzaamheidsniveau van de woning betrekking hebben. Landelijk is via het Bouwbesluit bepaald dat per januari 2021 een nieuwbouwwoning bijna energieneutraal Gebouwd (BENG) moet zijn: er is vrijwel geen energie nodig, energie die nog nodig is kan uit groene bronnen komen.

Wil je daar als gemeente een schepje bovenop doen is het een **optie** om vanaf 1-1-2018 bij verkoop van grond aan projectontwikkelaars de voorwaarde op te nemen dat woningen op die gronden energieneutraal worden gebouwd. Elders in den lande (ook weer een **optie**) worden nieuwe wijken gebouwd zonder aansluiting op aardgas, vooruitlopend op de wens van het rijk dat over 30 jaar niemand in Nederland nog op gas stookt.

Een ander voornemen in de stimulerende sfeer is het invoeren van vergroening van bouwleges (zie HE02). Of de **optie** van het verstrekken van groene daken subsidie aan mensen die vegetatie op hun platte (schuur)dak aanbrengen, zoals bijvoorbeeld de gemeente Den Bosch die heeft. De voor- en nadelen van de hiervoor genoemde opties en andere gemeentelijke maatregelen dienen eerst nader te worden onderzocht en bovenal afgestemd op het ambitieniveau dat Maasdriel op het gebied van duurzaamheid kiest.

Stimuleringssubsidies

Wij beschouwen onderhoud en verbetering van de eigen woning, waaronder het energiezuiniger of duurzamer maken, in eerste instantie als een verantwoordelijkheid van de woningeigenaar. Financiële impulsen (leningen, bouwleges, subsidies) kunnen echter behulpzaam zijn bij de verduurzaming van de bestaande bouw. Maasdriel bood in 2014 - 2015 de mogelijkheid van een Duurzaamheidslening via SVN (Stimuleringsfonds Volkshuisvesting Nederlandse gemeenten). Dit instrument is dusdanig succesvol gebleken, dat het beschikbare budget snel op was.

Ook andere regelingen als <http://www.rvo.nl/subsidies-regelingen/subsidie-energiebesparing-eigen-huis> zijn dermate succesvol dat ze binnen een aantal maanden na openstelling door de budgetten heen zijn. De gemeente kan regelmatig grasduinen in de subsidiemogelijkheden en deze via haar website en via persberichten communiceren aan de inwoners.

Momenteel is er landelijk een mooie subsidieregeling waarnaar verwezen wordt, het Nationaal Energiebesparingsfonds. Daarnaast zullen we zelf en via de Regio Rivierenland, de provincie en het Energieloket (zie hierna) alert blijven op nieuwe stimuleringsregelingen van Provincie of Rijk.

Energieloket

Inwoners hebben voornamelijk veel vragen over de subsidies die er zijn op het terrein van duurzaamheid en energiebesparing. De website www.hetnieuwewonenrivierenland.nl is de portal die is opgericht door de Regio Rivierenland en is dus voor alle inwoners en ondernemers van de tien aangesloten gemeenten hét energieloket. De site bundelt alle relevante informatie over energiebesparing en -opwekking, subsidies, (gezamenlijke) projecten en aanbod vanuit het lokale/regionale bedrijfsleven. Naast algemene landelijke en provinciale informatie is er voor elke

³ De energieprestatiecoëfficiënt van een woning drukt de energetische prestatie van een woning uit. De waarde 1,0 is ongeveer wat een gemiddelde woning in 1990 presteerde. Een nieuwbouwwoning met een EPC van 0,4 gebruikt dus nog maar 40% van de energie, die zo'n woning twintig jaar terug gebruikt zou hebben.

gemeente een pagina met specifieke lokale informatie, zo ook voor Maasdriel. Door de koppeling aan de gemeentelijke website, is er één vindplaats voor alle informatie over dit onderwerp. Het promoten van deze nog nieuwe portal én het up-to-date houden van de informatie vraagt structureel aandacht/tijd. Dit geldt ook voor het beantwoorden van de vragen die telefonisch (KCC) en via info@maasdriel.nl worden gesteld.

De aanloop en oprichtingskosten van het energieloket zijn t/m 2016 door de VNG gesubsidieerd. In 2017 zorgt de provincie voor continuïteit in de financiering. Voor 2018 en verder wordt - zoals het er nu uitziet - ook medefinanciering van de gemeenten verwacht. In de loop van dit jaar zal duidelijk worden wat dat voor de meerjarenbegroting van Maasdriel gaat betekenen (nu is er geen budget voor duurzaamheid). (VW02).

3.3 Duurzaam Ondernemen

De gemeente Maasdriel neemt een stimulerende en faciliterende rol in waarbij bedrijven worden ondersteund bij het verduurzamen van de onderneming. Soms als aandeelhouder, soms als publiek orgaan.

Afvalinzameling en verwerking

De gemeente Maasdriel is met de andere gemeenten in Rivierland aandeelhouder van de AVRI. Via de AVRI wordt gewerkt aan het thema circulaire economie door het programma 'Van Afval naar Grondstof (VANG)'. Veel van de grondstoffen die we nodig hebben voor het maken van de producten die voorzien in onze dagelijkse levensbehoefte worden steeds schaarser. De wereldbevolking groeit sterk, en mijnen raken steeds verder uitgeput. Hierdoor wordt het van steeds groter belang dat we zuinig en efficiënt omgaan met onze grondstoffen.

Nationaal en internationaal beleid is er daarom de laatste jaren meer en meer op gericht een transitie te maken van een lineaire economie, waarbij primaire grondstoffen via producent en consument na afdanking worden vernietigd, naar een circulaire economie. Dit betekent dat we proberen zo weinig mogelijk grondstoffen te vernietigen, en door middel van recycling zo veel mogelijk grondstoffen een tweede leven te geven. Recycling is bovendien niet alleen een oplossing voor de toenemende grondstoffen schaarste, het zorgt ook voor een forse reductie van de uitstoot van broeikasgassen als CO₂. Delving, transport en verwerking van primaire grondstoffen kost namelijk meer energie dan het scheiden en recyclen van grondstoffen die regionaal vrijkomen.

Met de AVRI zetten we de komende jaren in op Afvalpreventie, reductie van restafval en naar meer grondstoffen van hoge kwaliteit, waarbij we oog hebben voor sociale duurzaamheid en we de regie voeren over de inzameling van waardevolle grondstoffen. Tevens wordt toegezien op de duurzame verwerking van afval en grondstoffen (DO01).

Via dochterondernemingen van de AVRI wordt onder meer gewerkt aan de realisatie van een 'solarpark' en de plaatsing van windmolens bij Neerijnen.

Faciliteren in beleid - vergunningstraject

Met ondernemers en de ODR gaan we kijken in hoeverre we problemen kunnen oplossen die duurzaamheid in de weg staan. Voorbeelden daarvan zijn wettelijke voorschriften om afval verantwoord als afval af te voeren, terwijl de ondernemer soms dat afval kan gebruiken of afzetten als grondstof of gerecyclede stof voor een ander product. Regelgeving staat nog regelmatig de circulaire economie in de weg. Vergunningstrajecten voor alternatieve energievoorzieningen kunnen het ondernemers moeilijk maken en extra kosten met zich meebrengen. In samenwerking tussen gemeente, regio, de ODR en bedrijven zal worden gewerkt om dilemma's gezamenlijk op te lossen in duurzaamheidsafwegingen. Tevens zal in samenwerking met de bedrijven worden getracht drempels bij vergunningverleningstrajecten te voorkomen en deze waar mogelijk weg te nemen (DO02).

Voorlichting energiebesparende maatregelen

In september 2013 is het Energieakkoord voor duurzame groei in de Sociaal Economische Raad gesloten. Eén van de belangrijke doelstellingen in het akkoord is om met elkaar een flinke extra

bijdrage te leveren aan energiebesparing. De bijna 50 partijen, waaronder de VNG, van het akkoord spraken in dat kader onder meer af om zich in te zetten voor de realisatie van energiebesparende maatregelen die zich binnen vijf jaar terugverdienen. Op 1 december 2015 is voor een aantal bedrijfstakken erkende maatregelen voor energiebesparing in werking getreden. Met de erkende maatregelen kan eenvoudig aan de energiebesparingsverplichting uit het activiteitenbesluit worden voldaan. Zo dienen duurzaamheidsinvesteringen verplicht door bedrijven te worden uitgevoerd waarvan de terugverdientijd minder is dan 5 jaar.

De gemeente Maasdriel speelt, via en in samenwerking met de ODR, een actieve rol in het realiseren van energiebesparing bij bedrijven. Niet vanuit een primair dwingende (handhavende) rol, maar vanuit een partnerschap met bedrijven. In het traject krijgen voorlichten, stimuleren, ondersteunen en ontzorgen een prominente rol (DO03).

Bedrijvenplatform

Via het regionale Energieloket kunnen Maasdielse bedrijven die duurzaam doen, of hierin kunnen voorzien, onder de aandacht worden gebracht bij de inwoners. De gemeente kan dit soort voorlopers een podium bieden. Dit gebeurt deels via het Energieloket, (zie ook VW02) maar kan ook via het etaleren van duurzaamheidsinitiatieven door de gemeente (Zie ook GO08).

Elektriciteit oplaadpalen voor auto's

Het aantal laadpalen in de gemeente Maasdriel is nog zeer gering. Ervan uitgaande dat het aantal elektrische auto's in de toekomst toeneemt, is het gewenst op enkele plaatsen en op verzoek van inwoners laadpalen te plaatsen in de openbare ruimte, die voor verschillende elektrische voertuigen geschikt zijn. Via een pasjessysteem kunnen deze dan worden gebruikt door autobezitters. Daarmee kunnen de eenmalige plaatsingskosten gedeeltelijk (afhankelijk van het gebruik) en de variabele kosten in zijn geheel worden terugverdiend. Gerekend wordt in eerste instantie met de aanleg van enkele laadpalen in de gemeente. Het college haakt hiervoor aan bij de openbare aanbesteding die de provincie Gelderland ten behoeve van gemeenten wil uitvoeren. Dit betekent dat de kosten voor plaatsing van oplaadpalen beperkt kunnen blijven tot maximaal € 500 per stuk (DO04).

3.4 Anderen stimuleren

Via de voorbeeldfunctie van de gemeente en de communicatie over partijen in de gemeente die duurzaam doen wordt de bevolking gestimuleerd ook meer duurzaam te voelen, denken en doen.

Ondersteuning burgerinitiatieven

Burgerinitiatieven die aansluiten bij het gedachtengoed van het gemeentelijk beleid op het terrein van duurzaamheid kunnen worden gebruikt als spreekbuis voor onderdelen daarvan en gestimuleerd in hun ontwikkeling. Deze burgerinitiatieven kunnen mits zij voldoen aan een aantal voorwaarden ondersteuning krijgen van de gemeente, in samenwerking en/of middelen (AS01).

Project krachtige kernen

Binnen het project krachtige kernen is er gelegenheid van alle kernen om onderwerpen aan te snijden op het terrein van duurzaamheid. Tot op heden is dit nagenoeg niet gebeurd. Voorgesteld wordt om vanuit de gemeente duurzaamheid een vast agendapunt te maken op de agenda met de kernen. Daardoor gaan de verschillende kernen nadenken over de vraag hoe duurzaamheid hun kern het beste kan dienen (AS02).

Regionale samenwerking

Met de Regio Rivierenland wordt beleidsmatig nauw samengewerkt door middel van het opstellen van regionale agenda's op het thema duurzaamheid. Dit gebeurt zowel op het gebied van energietransitie als meer verkennend op de terreinen van circulaire – en de biobased economie. De startnotitie: Groene Groei in Rivierenland, welke is opgenomen in bijlage 2 maakt binnen onze regionale samenwerking onderdeel uit van het gemeentelijk beleid. Voor dit soort complexe onderwerpen is de schaal van Rivierenland uitstekend voor samenwerking. Het college verwacht dat we de komende jaren voor dit onderwerp in regionaal verband meer zullen gaan investeren. Via de eigen en regio begrotingen wordt dit concreet gemaakt.

3.5 Gemeentelijke organisatie

De gemeentelijke organisatie heeft directe invloed op de reductie van de eigen uitstoot. Ook vervult de gemeente, door binnen de eigen organisatie in te zetten op duurzaam inkopen, energiebesparing en hernieuwbare energie, afvalpreventie en hergebruik, een voorbeeldfunctie.

Duurzaam inkopen

Vanaf 1 januari 2015 hebben alle overheden zichzelf via bestuurlijke afspraken verplicht 100% duurzaam in te kopen. De gemeenteraad van Maasdriel heeft in het gemeentelijke inkoop- en aanbestedingsbeleid 2014 – 2018 welke door het college is vastgesteld op 30 september 2014 vastgelegd ten aanzien van duurzaam inkopen dat:

“De gemeente hierbij de definitie volgt van het begrip duurzaamheid zoals vastgelegd in de criteriadocumenten van Agentschap.nl⁴ die in opdracht van de rijksoverheid zijn opgesteld.

Voor opdrachten met een geraamde opdrachtwaarde boven € 30.000, -:

- worden alle duurzaamheidseisen uit het criteriadocument (van Agentschap.nl) standaard opgenomen in het bestek;
- worden duurzaamheidswensen uit het criteriadocument (van Agentschap.nl) - daar waar mogelijk / wenselijk - opgenomen in de gunningcriteria bij inkoop- en aanbestedingstrajecten.”

In 2018 gaan we het thema duurzaamheid opnieuw tegen het licht houden bij de vaststelling van een volgend gemeentelijk inkoop- en aanbestedingsbeleid om de voorbeeldfunctie van de gemeente te waarborgen en waar mogelijk te verstevigen. Daarmee wordt duurzaam inkopen geïmplementeerd in de gehele organisatie. Voor aanbestedingen wordt ingezet op duurzamere inkoop (GO01).

Bij inkoop voor het eigen wagenpark weegt de energieprestatie mee, maar prijs en inzetbaarheid (b.v. actieradius, benodigde trekkracht) zijn een grotere factor. Bij toekomstige aanschaf van voertuigen zal specifiek worden gekeken naar de voordelen van elektrische voertuigen, of voertuigen op biogas (via een Life Cycle Analyse).

Verankering duurzaamheid in de organisatie

Duurzaamheid is relevant voor bijna alle activiteiten van de gemeentelijke organisatie en is bij uitstek een team overstijgend beleidsthema. Het is van belang dat de gehele organisatie groeit in haar rol binnen verduurzaming en de energietransitie. Daarvoor is verankering in de organisatie van het beleid en de uitvoering nodig. De gehele organisatie kan immers bijdragen aan het verduurzamingsproces. Het opnemen van een standaardparagraaf voor duurzaamheid in college- en raadsvoorstellen draagt bij aan het bewustzijn. Voor het meenemen van het gemeentelijk personeel is de organisatie van inspiratiebijeenkomsten op het terrein van duurzaamheid gewenst. Een deskundig ambtenaar is nodig om te adviseren, te dienen als klankbord binnen de organisatie en om de gemeentelijke duurzaamheidsagenda te trekken en verder te ontwikkelen (GO02).

Besparing in beheer

Er zijn al veel stappen gezet met betrekking tot energiebesparing in het gebouwbeheer. Zo vindt monitoring van het energieverbruik plaats waarbij wordt gelet op energielekken en sluipverbruik. Het gemeentehuis heeft in dat kader een energiezuinig A-label. Ook wordt rekening gehouden met het verduurzamen van de voorzieningen wanneer ze bijvoorbeeld aan vervanging toe zijn. De mogelijkheden van verduurzaming worden vastgelegd in het Meer Jaren Onderhoud Programma (MJOP) van het gemeentelijke vastgoed. Nieuwe regels stellen op dit terrein steeds hogere eisen aan de gemeente. Bijvoorbeeld de eis dat alle gemeentelijke gebouwen in 2023 minimaal voorzien zijn van het energielabel C.

Huurders van maatschappelijk vastgoed gaan we actief voorlichten over energiebesparend(e) maatregelen en gedrag. In de huidige huurovereenkomsten is weinig tot niets over duurzaam gebruik vastgelegd. Per verhuurde gemeentelijke locatie wordt gekeken in hoeverre er in gezamenlijkheid

⁴ Deze zijn te vinden via: <https://www.pianoo.nl/themas/maatschappelijk-verantwoord-inkopen-mvi-duurzaam-inkopen/productgroepen>

duurzame investeringen kunnen worden gedaan. Een voorbeeld daarvan zijn de plannen van de Brede school Velddriel voor het plaatsen van zonnepanelen op alle daken. In de maatregelentabel zijn de volgende acties opgenomen:

- In 2017 wordt onderzocht wat de mogelijkheden en kansen zijn van aanvullende afspraken met huurders, beheerders en gebruikers van maatschappelijk vastgoed over duurzaam gebruik van en energiebesparend gedrag in de accommodaties (GO03).
- De mogelijkheden voor de verduurzaming van gemeentelijk vastgoed worden meegenomen in het te actualiseren MJOP (2018) en afgestemd op het accommodatiebeleidsplan (GO04).

Energiezuinige openbare verlichting

Sinds 2001 is overgegaan op energiezuinige PL-verlichting. Het overgrote deel van het areaal is hier momenteel mee uitgevoerd. Daarnaast is sinds 2012 overgestapt op ledverlichting bij projecten en vervangingen. In de jaren 2016 - 2019 zal het overige niet-energiezuinige deel projectmatig door ledverlichting worden vervangen. Ongeveer 1600 van de 4600 lichtmasten zal dan ledverlichting zijn, de rest is dan energiezuinige PL-verlichting. Alle overige tussentijdse en latere (cyclische) vervangingen zullen ook in led worden uitgevoerd. In 2025 zal hierdoor 80% uit ledverlichting bestaan. Momenteel ligt het energieverbruik van de gemeente Maasdriel voor openbare verlichting onder het landelijk gemiddelde.

Aanschaf 2 elektrische auto's via de lease

In de buitendienst van de gemeente rijden 2 medewerkers gemiddeld ca. 13.000 km per jaar voor de gemeente in eigen auto's. Daarvoor ontvangen zij een kilometervergoeding. Omdat de ontwikkelingen ook op het gebied van elektrische auto's snel gaan acht het college leasen te prevaleren boven de aankoop van auto's. Budgettair zijn er geen grote verschillen en de risico's zijn bij leasen kleiner. De lease van twee elektrische auto's kan de bevolking laten zien dat de gemeente duurzaam denkt, door middel van het aanbrengen van een logo van de gemeente op de auto en de vermelding 'Gemeente Maasdriel rijdt duurzaam'. Een eerste becijfering leert dat het leasen ongeveer € 4.000 per jaar duurder is. Het effect van zichtbare gemeente auto's op een duurzamere houding bij de bevolking is positief. Deze extra kosten zijn goed te verdedigen uit duurzaamheidsoogpunt en het zichtbaarder maken van de gemeentelijke voorbeeldrol (GO05).

Woon-werkverkeer

Het woon-werk verkeer van de medewerkers is bij een vergelijkbare gemeente als West Maas en Waal verantwoordelijk voor ca 35% van de CO₂ uitstoot van de gemeentelijke organisatie. Beleid op (vermindering van) woon-werkverkeer, zoals het nieuwe werken (carpoolen, thuiswerken, fietsen), kan een onderdeel vormen van een nieuw organisatieontwikkelingsplan. Gelet op het rapport Berenschot en de besluitvorming rond de ambtelijke en/of bestuurlijke samenwerking wordt dit onderdeel daaraan gekoppeld. (GO06).

Duurzame initiatieven in de etalage

De gemeente voert op meerdere onderdelen al duurzaam beleid en wil deze projecten zichtbaarder maken voor ondernemers en inwoners. Interessante projecten op het gebied van verduurzaming zullen meer worden gecommuniceerd met de bevolking en ondernemers binnen de gemeente en regio (GO07).

4 Organisatorische en financiële condities

In dit hoofdstuk wordt ingegaan op de organisatie en verankering, financiën, monitoring en evaluatie van het duurzaamheidsprogramma.

4.1 Organisatie

Duurzaamheid is bij uitstek een onderwerp dat dwars door de gemeentelijke organisatie loopt. Diverse teams zijn betrokken bij de realisatie, en tal van medewerkers zijn betrokken bij de uitvoering van projecten met duurzaamheidsaspecten. Op het terrein van duurzaamheid en milieu gaan de ontwikkelingen en veranderingen in regelgeving snel. Voorbeelden als het komende verbod op asbest op daken in 2024 en projecten als asbest er af zonnepanelen er op vragen extra capaciteit van de organisatie. Ook vanuit de regio Rivierenland en de provincie komen extra vragen naar de gemeente om informatie te verstrekken en standpunten in te nemen. De komende jaren krijgt duurzaamheid beleids- en projectmatig, ook in het licht van de energietransitie, een steeds grotere betekenis.

Sinds september 2016 bedraagt de formatie 0,2 fte op het thema duurzaamheid in relatie tot woningbouw. Daarnaast is er geen adviserende -, beleids - en uitvoerende capaciteit op het gebied van duurzaamheid in dienst van de gemeente Maasdriel.

De regionale samenwerking, de toenemende vraag naar bestuurlijke standpunten en de ambities in deze notitie maken het voor het college nodig te investeren in de eigen organisatie. Hiermee wordt aanvullende structurele formatie gerealiseerd voor een regisserende, adviserende en beleidsfunctie duurzaamheid. Alleen dan kan er serieus werk gemaakt worden van het onderwerp en de ambities zoals verwoord in deze notitie.

Naast de eigen medewerkers is een aantal externe partijen betrokken bij de uitvoering van duurzaamheidsbeleid en –projecten, zoals de Regio Rivierenland, de Omgevingsdienst Rivierenland, het PHTB en het Energieloket Rivierenland. Er wordt een duurzaamheidsplatform Bommelerwaard ingericht vanuit het PHTB. Regelmatige afstemming met deze partijen is van belang en vergt voorbereiding.

Het college wil een open houding bij belemmeringen voor inwoners en bedrijven en snel tot een dialoog komen wanneer dit soort zaken zich op het terrein van duurzaamheid voordoen. Ook hierin is ambtelijke capaciteit gewenst.

De beoogde kwalitatieve investering in capaciteit van de organisatie verhoudt zich tot de omliggende gemeenten en gaat er vanuit dat met de gemeente Zaltbommel op een aantal onderdelen van duurzaamheid nauw kan worden samengewerkt (GO02).

4.2 Middelen

Voor een aantal activiteiten die hier worden genoemd zijn extra middelen nodig bovenop de reguliere budgetten.

2017:

Inzet tijdelijke capaciteit op duurzaamheid (over 2017)	€ 30.000
Kosten laadpalen in de gemeente	€ 3.000
Diverse burger en andere initiatieven	€ 10.000
Zonnepanelen op gemeentelijk vastgoed (Gemeentewerf)	€ 25.000
Zonnepanelen op maatschappelijk vastgoed (brede school Velddriel)	€ 46.000
Elektrische lease auto's (+ extra kosten)	€ 6.000

Totaal 2017	€ 120.000

Vanaf 2018:

Structureel:

Investeren in kwaliteit en capaciteit van de organisatie vanaf 2018	€ 60.000
Investeren in duurzaamheidsprojecten met betrekking tot de regio	€ 20.000
Middelen ten behoeve van diverse duurzaamheidsinitiatieven per jaar	€ 21.000
2 elektrische leaseauto's (extra kosten t.o.v. km vergoeding)	€ 4.000
Kapitaallasten zonnepanelen	€ 5.000

Totaal 2018	€ 110.000

De financiële consequenties, die in deze paragraaf vermeldt staan, worden gesplitst in incidentele lasten voor 2017 en structurele lasten vanaf 2018. Voor de incidentele lasten 2017 wordt voorgesteld om deze voor zover het de zonnepanelen betreft i.c. € 71.000 via de resultaatbestemming jaarrekening 2016 ter beschikking te stellen. Het overige deel van de incidentele lasten, i.c. € 49.000 wordt via de Bestuursapportage (Berap) vastgesteld. Voor de structurele lasten vanaf 2018 wordt voorgesteld deze met de begroting 2018 mee te nemen zodat er een integrale afweging gemaakt kan worden.

Zoals in hoofdstuk 2 al is aangegeven is de wereld van duurzaamheid dynamisch en continue in ontwikkeling. Het duurzaamheidsprogramma is dan ook geen statisch geheel en een flexibele opstelling is nodig ten aanzien van de uitvoering van projecten. Nieuwe projecten zullen echter altijd worden bekeken in relatie tot de beschikbare capaciteit en middelen.

5 Maatregelentabel

In de maatregelentabel op de volgende pagina zijn de activiteiten en projecten uit het uitvoeringsprogramma (hoofdstuk 3) samengevat. In de tabel is aangegeven welke teams er betrokken zijn bij de diverse projecten, wat het beoogde resultaat is, of er naar verwachting extra capaciteit of financiële middelen nodig zullen zijn en waar de maatregel invloed op heeft (zelf doen, anderen stimuleren, energiebesparing, hernieuwbare energie, duurzaam gedrag/voorbeeldfunctie). Uitvoering kan deels worden gegeven binnen de huidige organisatie en deels is uitvoering afhankelijk van de extra investering in capaciteit van de gemeentelijke organisatie.

Focus-gebied	Actie	Project	Plan-ning	Team	Extra capaciteit en middelen	Beoogd resultaat	Spoor	Spoor	Impact	Impact	Impact
							Zelf doen	Anderen Stimuleren	Energie besparing	Hernwb. Energie	Duurzaam gedrag
Hernieuwbare energie											
Energie	Zonnepanelen gemeentelijke gebouwen	HE01	2017	R&B	25.000	Businesscase zonnepanelen gemeentewerf en toekomst gebruik gemeentehuis wordt onderzocht uitloop t/m 2018.	x			x	
Financiën	Vergroening leges	HE02	2019	B&R, duurzaamheid	neutraal	De (juridische en financiële) haalbaarheid en het toetsingskader bij de vergroening van leges wordt in 2018 onderzocht.	x			x	
Regionale samenwerking	Regionale routekaart energietransitie	HE03	2017	B&R, duurzaamheid	Zie extra ambtelijke capaciteit	Er wordt samengewerkt binnen de regio Rivierenland in de energietransitie en aansluiting gezocht bij de doelstellingen van het Gelders Energie akkoord	x		project gebonden	project gebonden	
Verduurzaming woningvoorraad											
Beleid	Stimuleren energiezuinige woningen	VW01	2018 - 2020	B&R, wonen		Prestatie afspraken zijn gezamenlijk met Raad en belanghebbende partijen opgesteld. De landelijke regels worden geïmplementeerd. Gekeken wordt naar de optie om nieuwbouwwoningen eerder energieneutraal te bouwen.		x	x	x	x
Communicatie & Voorlichting	Energieklok Rivierenland	VW02	2018 - 2020	Communicatie , duurzaamheid	Oplopend van ca. 8.500 tot 18.000 per jaar.	In regionaal verband (Rivierenland) oppakken en onderhandelen met de provincie ten aanzien van de randvoorwaarden.	x	x	x	x	x
Duurzaam ondernemen											
Afval	Van Afval naar Grondstof	DO01	2017 - 2020	B&R, duurzaamheid		In het Regionaal afvalplan is bepaald welke stappen gezet worden om de transitie van afval naar grondstof te versnellen.		x	x		x
Beleid	Faciliteren in beleid - vergunnings-traject	DO02	2018	B&R, duurzaamheid, ODR		I.s.m. de ODR worden drempels bij vergunningverleningstrajecten onderzocht en waar mogelijk weggenomen		x	x	x	
Communicatie & Voorlichting	Voorlichting energiebesparing	DO03	2018 - 2020	Communicatie , duurzaamheid, ODR		I.s.m. de ODR realiseren van energiebesparing bij bedrijven door voorlichten, stimuleren, ondersteunen en ontzorgen		x	x	x	x
Beleid	Aanleg Elektrische Laadpalen in de openbare ruimte	DO04	2017-2018	R&B, provincie Gelderland	7.000	Op 3 a 4 plaatsen in de openbare ruimte worden op voorstel van het college of verzoeken vanuit de bevolking elektrische laadpalen geplaatst.	x	x	x	x	
Anderen stimuleren											
Organisatie	Ondersteunen burger-initiatieven	AS01	2018 - 2020	B&R, duurzaamheid	Formatie 0,2 fte + ca. 10.000 per jaar	Het ambtelijk aanspreekpunt zijn voor duurzaamheidsinitiatieven binnen de gemeentelijke organisatie.					
Ondersteuning	Project Krachtige Kernen	AS02	2018 - 2020	B&R, duurzaamheid	ca. 10.000 per jaar	Duurzaamheid een onderdeel maken van de agenda van het programma Krachtige Kernen.					
Gemeentelijke organisatie											
Beleid	Duurzaam inkopen	GO01	2018 - 2019	Inkoop	Extra formatie 0,1fte	Duurzaamheidsparagraaf in inkoopbeleid uitbreiden, alsmede bij aanbestedingen duurzaamheidsaspecten beoordelen.	x		x	x	x
Beleid	Verankering in organisatie, paragraaf duurzaamheid, aantrekken medewerker.	GO02	2017	B&R, duurzaamheid	Extra 0,5 fte formatie duurzaamheid	Een aanspreekpunt in de ambtelijke organisatie, als adviseur en als klankbord voor bestuur en organisatie, als vraagbaak voor de invulling van de duurzaamheidsparagraaf in college- en raadsvoorstellen.	x				x
Beleid	Besparing in beheer - duurzame huurafspraken	G003	2018 - 2020	R&B	p.m.	Er wordt met huurders van jaarlijks gesproken over het duurzaam gebruik van en het aanleren van energiebesparend gedrag in gemeentelijke accommodaties. Samenwerkend gebouwenbeheer en duurzaamheid.	x	x	x		x
Beleid	Besparing in beheer - verduurzaming M JOP	GO04	2018	R&B	wellicht extra middelen.	Verduurzaming is afgewogen en verankerd in het M JOP en afgestemd op accommodatiebeleidsplan.	x		x		x
Mobiliteit	Lease 2 elektrische auto's buitendienst	GO05	2017-2020	R&B	4.000 per jaar	Met het rijden met een tweetal elektrische voertuigen kan de gemeente promotie maken voor een duurzaam imago en de bevolking daarin stimuleren.	x	x	x		
Mobiliteit	Ontwikkelen beleid woon-werkverkeer	G006	2019 - 2020	P&O, duurzaamheid		Ontwikkelen van beleid op vermindering van woon-werkverkeer, zoals het nieuwe werken (carpoolen, thuiswerken) is opgenomen in het organisatie ontwikkelingsplan van de gefuseerde ambtelijke dienst Bommelerwaard.	x		x		x
Communicatie & Voorlichting	Etaleren duurzame initiatieven	G007	2017 - 2020	Communicatie , duurzaamheid	0,1fte	Communicatiestrategie duurzaam Maasdril voor bedrijven, burgers en collega's is opgesteld.	x	x			x

6 Bijlage 1 Gelders Energieakkoord

Doelstelling

Het Gelders Energieakkoord wil een belangrijke bijdrage leveren aan een breder klimaatbeleid, dat ook gaat over aanpassing aan een veranderend klimaat en de uitstoot van bijvoorbeeld methaan en lachgas. Het terugdringen van al deze emissies is immers noodzakelijk om de opwarming van de aarde te beperken tot maximaal 2 graden Celsius, met 1,5 graden als streefwaarde, zoals in december 2015 in Parijs is overeengekomen tijdens de klimaatconferentie.

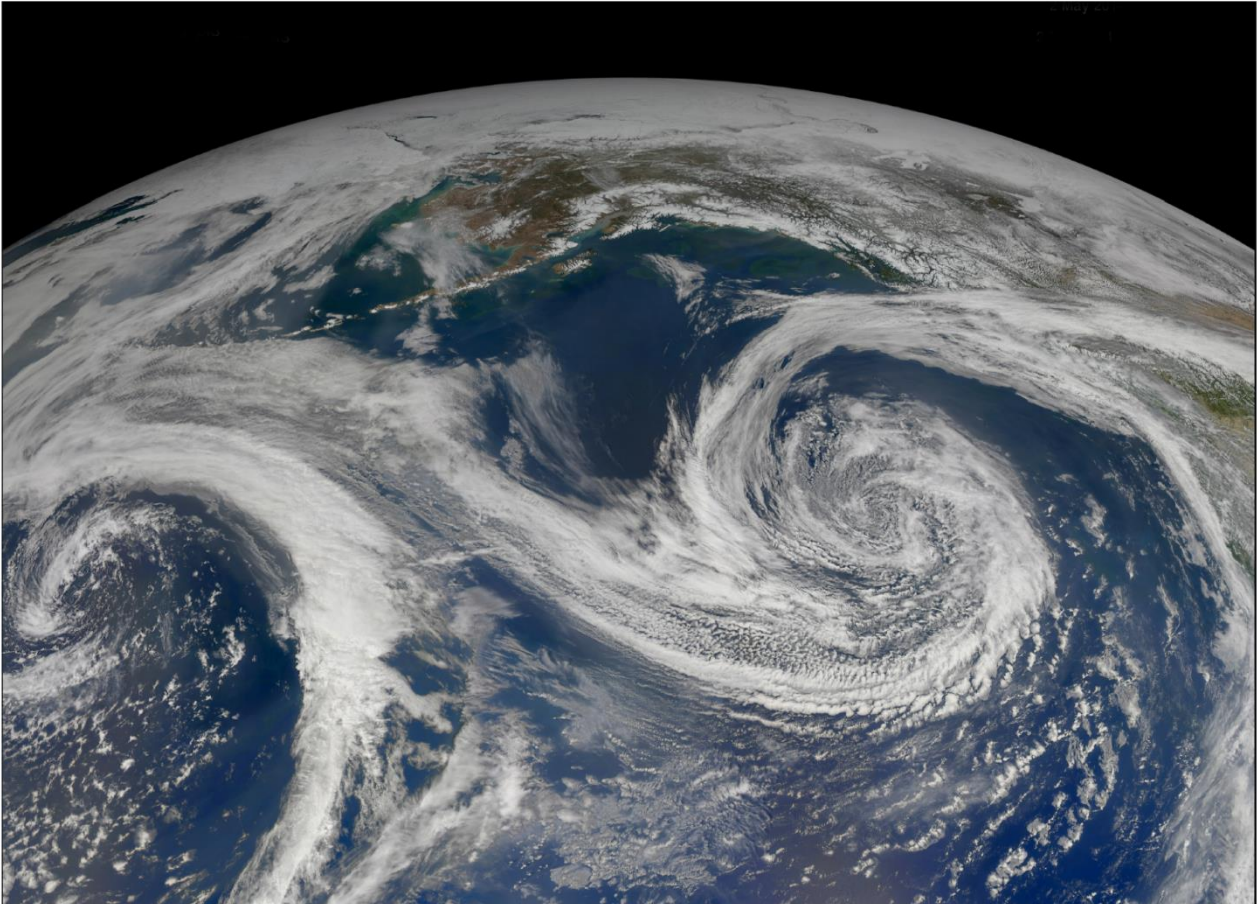
Daarnaast willen de partijen met deze afspraken bijdragen aan een versterkte economische positie (ondernemerschap en werkgelegenheid) en een verbeterd leefklimaat (sociale cohesie en (klimaat)robuuste leefomgeving). De afhankelijkheid van andere gebieden wordt verkleind. Meer geld wordt in de eigen regio geïnvesteerd.

De kwantitatieve doelen van het SER energieakkoord worden vertaald naar Gelderland. Het Gelders energiegebruik bedroeg in 2013 in totaal 200 PJ (bron: Klimaatmonitor). Dat komt overeen met de energieopbrengst van 9.268 windmolens van elk 3 MW. Dat levert bij doorvertaling van de landelijke doelen de volgende concrete doelstellingen voor Gelderland op:

- Besparing van 1,5 % per jaar, dit komt overeen met 15 PJ besparing in energiegebruik in Gelderland in 2020;
- Toename van aandeel hernieuwbare energieopwekking naar 14% in 2020 (komt overeen met ca. 26 PJ);
- Stijging van dit aandeel naar 16% in 2023;
- Tenminste 1.800 banen te realiseren in de komende jaren.

Om bovenstaande doelen te realiseren is het noodzakelijk inzicht te hebben in het huidige energiegebruik, energie-opwekking en de huidige werkgelegenheid. Het huidige aandeel van duurzame energie in het Gelders energiegebruik bedraagt: 5,5 % dit is inclusief de herleide afkomst van duurzame bronnen waarvan meer dan 1,8% afkomstig is van het hout stoken in de woningen.

Gelders Energieakkoord (GEA) Nulmeting Gemeente Maasdriel

Maart 2016

In opdracht van de Tafel Monitoring

Uitgevoerd door:

- Alliander
- Klimaatverbond
- Rijkswaterstaat

INLEIDING

Op 17 maart 2015 tekenden meer dan 100 partijen het Gelders Energieakkoord. Daarin werd het volgende doel geformuleerd: “De ambitie is simpel. Doorvertaling van het SER Energieakkoord naar concrete en resultaatgerichte samenwerking in de lokale realiteit van de implementatie en uitvoering van maatregelen die daarmee een concrete, meetbare en relevante bijdrage leveren aan de transitie naar een klimaatneutraal Gelderland. Punt op de horizon is klimaatneutraal Gelderland in 2050”.

Voor de uitvoer van het GEA wordt gewerkt met een structuur van tien tafels waaronder de Tafel ‘Monitoring’ (tafel 8). Deze laatste heeft als opdracht: “Het periodiek in kaart brengen van energiegebruik in de verschillende sectoren en duurzame opwek binnen Gelderland. Het ontwikkelen van een instrumentarium dat dit mogelijk maakt en het eenduidig communiceren van de resultaten naar de stakeholders. Daarnaast zal potentieel duurzame opwek per regio in kaart worden gebracht. De Nul-meting over 2014 is uitgangspunt. In kaart brengen van de beleidsinspanningen/resultaten van de Gelderse gemeenten, verdeeld in de regio’s. Deze zijn voor 2015 grotendeels beschikbaar. In kaart brengen van de inspanningen/resultaten van de Gelderse Woningcorporaties, toegankelijk voor gemeenten/huurdersverenigingen.”

Onderliggend rapport is de eerste rapportage van de Tafel Monitoring, de zogenaamde nulmeting, waarin de trends en inzet gerelateerd aan de speerpunten van het GEA in de verschillende Gelderse gemeenten en regio’s en in de provincie als geheel zijn weergegeven, voor zover de daarvoor benodigde gegevens begin 2016 beschikbaar waren.

Indicatorbepaling, dataverzameling en –verwerking

Een nulmeting bestaat uit grofweg twee componenten:

- het bepalen van de mogelijke en gewenste indicatoren en de wijze waarop deze gepresenteerd worden in de nulmeting rapportage;
- het verzamelen van de onderliggende data

Idealiter zou het vaststellen van de te rapporteren indicatoren in nauw overleg moeten gebeuren met de verschillende thematafels van het GEA. Immers, de tafels zijn de directe gebruikers van de nulmeting en de periodieke monitoring.

Vanwege de beperkte tijd die beschikbaar was om de nulmeting op te stellen is er voor gekozen om zoveel als mogelijk gebruik te maken van bestaande dataportalen. Om diezelfde reden is de selectie van de te rapporteren indicatoren uitgevoerd door de Tafel Monitoring, zonder terugkoppeling met de andere thematafels. Wel is zo veel als mogelijk rekening gehouden met de opdrachten van de verschillende thematafels. In de paragraaf “Nulmeting in perspectief” is aangegeven hoe de samenwerking en afstemming met de andere thematafels in 2016 zal plaatsvinden.

In de nulmeting zijn kwantitatieve data gerapporteerd en kwalitatieve data die de inspanningen van de verschillende overheden en andere organisaties weergeven (zie voor verdere toelichting onderstaande paragrafen).

Deze gegevens zijn grotendeels verzameld via de Klimaatmonitor van Rijkswaterstaat (klimaatmonitor.databank.nl). De Klimaatmonitor is een dataportaal van de Rijksoverheid ten behoeve van de monitoring van lokaal en regionaal energie- en klimaatbeleid. Het portaal bevat een zeer grote hoeveelheid basisgegevens afkomstig uit tientallen bronnen en registraties zoals het CBS en klantenbestanden van de netbeheerders van het openbare net. Aan de bestaande data in de Klimaatmonitor zijn kwantitatieve data toegevoegd door Alliander en kwalitatieve data door Klimaatverbond Nederland vanuit de landelijke werkgroep Lokale Energie Etalage. Deze verschillende datastromen geven met elkaar inzicht in het Gelders energiegebruik, opwek van hernieuwbare energie, investeringen, werkgelegenheid en inzet door overheden en andere organisaties.

Er is gebruik gemaakt van de rapportagefaciliteit van de Klimaatmonitor om de nulmeting op verschillende aggregatieniveaus vast te leggen:

- de 54 Gelderse gemeenten;
- de 7 Gelderse regio’s: Achterhoek, Stedendriehoek, Noord-Veluwe, FoodValley, Rivierenland en de stadsregio Arnhem-Nijmegen gesplitst in MARN en MRA;
- de provincie Gelderland als geheel.

De nulmeting geeft de weergave van de indicatoren zoals bekend en beschikbaar op 25 februari 2016 en is daarmee een statische rapportage. De 62 individuele rapportages zijn te vinden op de site van de Klimaatmonitor (www.klimaatmonitor.databank.nl) en zullen ook beschikbaar komen op de site van GEA.

Kwantitatieve gegevens

Kwantitatieve gegevens zijn afkomstig van de Klimaatmonitor en van Alliander. De basisgegevens zijn afkomstig van tientallen verschillende bronnen. Deze worden zoveel als mogelijk direct vermeld bij de dataweergave. De verantwoordelijkheid voor de kwaliteit van deze basisgegevens berust bij de bronhouders.

Binnen de Klimaatmonitor worden diverse basisgegevens met betrekking tot energieverbruik en hernieuwbare energieopwekking door Rijkswaterstaat bewerkt tot beter bruikbare en/of interpreteerbare gegevens. Zo worden sommige gasverbruiken gecorrigeerd voor seizoensinvloeden, worden ontbrekende gegevens berekend en onderbouwd bijgeschat, worden gegevens omgezet naar beter bruikbare eenheden en worden gegevens van meerdere bronnen gecombineerd tot nieuwe gegevens. De verantwoordelijkheid voor deze bewerkingen berust bij Rijkswaterstaat. In de bronbeschrijvingen in de bijlagen worden zowel de bronnen van de basisgegevens als de bewerkingen door Rijkswaterstaat transparant beschreven. Om misinterpretaties te voorkomen wordt voor sommige indicatoren in de hoofdstek een toelichting gegeven op de gehanteerde bewerkingsmethode.

Om beter aan te sluiten bij de behoeften van GEA zijn aanvullende data verzameld door Alliander. Dit geldt bijvoorbeeld voor gegevens over warmtelevering. Ook hier geldt dat bronbeschrijvingen en bewerkingen in de bijlagen door Alliander transparant zijn beschreven.

Kwalitatieve gegevens

In het kader van het landelijke Energieakkoord is door de VNG, Klimaatverbond Nederland, Rijkswaterstaat en de Duurzaamheidsmeter een vragenlijst ontwikkeld waarmee beleidsinspanningen van gemeenten in kaart kunnen worden gebracht. Vragen zijn geclusterd rond de thema's wonen, bedrijven, maatschappelijk vastgoed, hernieuwbare energie en mobiliteit waarbij in hoofdlijn wordt vastgehouden aan de verdeling van vragen rond 'beleidsborging', 'communicatie', financiële arrangementen', 'regelgeving' en 'samenwerking'. De resultaten zijn voor iedereen toegankelijk via de Lokale Energie Etalage (www.lokaalenergieetalage.nl).

Om de waargenomen trends in de richting van de gestelde GEA-doelen te sturen is de inzet van het brede spelersveld binnen de Gelderse arena nodig. In deze eerste rapportage wordt met name aandacht gegeven aan de inzet van de gemeenten. Als onderdeel van de nulmeting voor het Gelders Energieakkoord wordt een zo volledig mogelijk overzicht gegeven van inspanningen van de Gelderse gemeenten. Ruim 90% van de Gelderse gemeenten vulde de zogeheten VNG Energie Enquête in. Gegevens van de gemeenten Duiven, Berg en Dal, Heumen, Lingewaai, Zevenaar en Oude IJsselstreek ontbreken in deze nulmeting. De Energie Enquête van Doesburg was (nog) niet volledig ingevuld.

De nulmeting in perspectief

Stip op de horizon voor het GEA is een klimaatneutraal Gelderland in 2050. Dit vereist een visie op welke wijze Gelderland in 2050 klimaatneutraal kan zijn, besef van waar Gelderland nu staat en een strategie met (tussentijdse) doelen om van nu, klimaatbelastend, naar 2050, klimaatneutraal te komen. De verschillende thematische tafels van het GEA staan aan de lat om met elkaar de route, het tempo, de prioriteiten en andere relevante keuzes te bepalen en te maken.

De Tafel Monitoring ondersteunt de thematische tafels hierbij. Dit doet ze door een set aan instrumenten te ontwikkelen en te hanteren waarmee het voor de verschillende tafels mogelijk is om:

- zicht te krijgen op mogelijke trends en scenario's (scenario analyse technieken)
- zicht te krijgen op effecten van te nemen maatregelen (diverse modellen waaronder energietransitiemodellen) en daarmee te bepalen welke maatregelen het gewenste effect leveren
- business cases in modellen te brengen en door te rekenen om zicht te krijgen op samenhang en interactie in maatregelen, effecten en impact op energiedoelen, werkgelegenheid, etc.

Om keuzes te maken naar de toekomst maar ook om bereikte resultaten van inspanningen te bepalen is het nodig om markeringspunten, ofwel indicatoren te benoemen. In 2016 zal de Tafel Monitoring in overleg met de verschillende thematische tafels bepalen welke indicatoren regelmatig gemonitord zullen worden.

Om voor deze overleggen een goed vertrekpunt te hebben is de nulmeting opgesteld. Binnen de mogelijkheden die de Tafel Monitoring had is een zo goed mogelijk beeld gemaakt (data, trends, kaarten) van waar Gelderland nu staat met betrekking tot energiegebruik, opwek van hernieuwbare energie, inzet van overheden en andere organisaties en werkgelegenheid.

Naast de nulmeting wordt in een aparte rapportage een beeld gegeven van de potentie aan hernieuwbare energie die in Gelderland aanwezig is.

De nulmeting is opgesteld door nauwe samenwerking van Alliander, Klimaatverbond Nederland en Rijkswaterstaat. Alliander heeft daarbij leiding gegeven aan het proces om tot de nulmeting te komen evenals het beeld van de potentie aan hernieuwbare energie. Tevens heeft Alliander een deel van de gepresenteerde data verzameld. Klimaatverbond Nederland heeft met name de beleidsinspanningen van de verschillende gemeenten en de stand van zaken van de energieke samenleving inzichtelijk gemaakt. Rijkswaterstaat heeft haar jarenlange expertise inclusief data ingebracht met betrekking tot de monitoring van lokaal en regionaal energie- en klimaatbeleid.

Voor de verdere werkzaamheden van de Tafel Monitoring zal Alliander ook de verbinding verzorgen met kennis die binnen Alliander aanwezig is en ontwikkeld wordt over de mogelijkheden en onmogelijkheden met betrekking tot huidige en toekomstige energienetten in Gelderland.

Leeswijzer

De rapportages volgen de belangrijkste speerpunten van het Gelders Energieakkoord. Deel I Het energiegebruik is ingedeeld in 4 hoofdsectoren:

- Gebouwde omgeving;
- Landbouw, Bosbouw en Visserij;
- Industrie, Energie, Afval & Water;
- Verkeer en Vervoer (mobiliteit).

Naast het energieverbruik in deze sectoren wordt in Deel II de opgewekte Hernieuwbare Energie weergegeven in de verschillende gebieden. Deel III geeft een eerste indruk van trends op het gebied van arbeid en investeringen. Deel IV biedt enkele inzichten met betrekking tot de thema's Energieke Samenleving, Educatie en Innovatie waarna de rapportage afgerond wordt met een afsluitend hoofdstuk.

Bijlage 1 bevat een legenda en een toelichting op enkele begrippen uit de bijschriften van grafieken en tabellen. Bijlage 2 geeft een toelichting op de databronnen waaronder de bewerkingsmethodiek voor sommige data. In bijlage 3 is de bepalingsmethode beschreven voor opwek van Hernieuwbare Energie.

Een berekening van het potentieel aan hernieuwbare energie in Gelderland wordt apart van deze nulmeting gerapporteerd.

Maasdriel in vogelvlucht

Het doel van het Gelders Energie Akkoord is het realiseren van de doelstellingen van het Nationaal Energieakkoord, vertaald naar de Gelderse maat en ambitie. Wanneer de nationale doelstellingen worden verdeeld op basis van het aantal inwoners, dan neemt Gelderland een aandeel van 0,12 voor haar rekening en dat levert de volgende doelstellingen op:

- besparing van 1,5 % per jaar;
- 12 PJ besparing in finale energiegebruik van Gelderland;
- toename van aandeel hernieuwbare energieopwekking naar 14% in 2020;
- stijging van dit aandeel naar 16% in 2023;
- tenminste 1.800 banen te realiseren in de komende jaren.

In dit hoofdstuk vindt u enkele algemene overzichten van uw provincie/regio/gemeente waarin het energieverbruik, de opwekking van hernieuwbare energie en de daarmee samenhangende investeringen en arbeid worden weergegeven. In de daarop volgende delen van de rapportage worden deze per sector nader uitgesplitst en toegelicht.

Enkele kerncijfers van Maasdriel

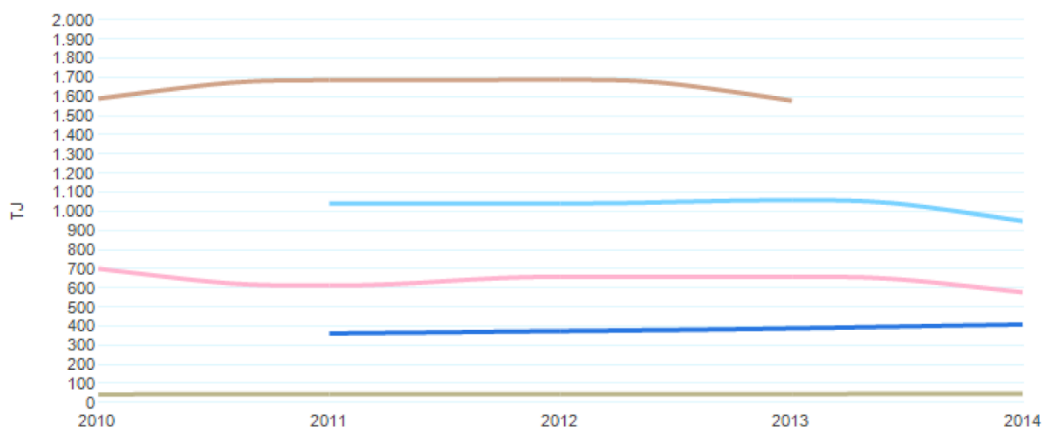
	2010	2011	2012	2013	2014
Aantal inwoners per 1 januari	23.756	23.970	24.022	24.092	24.156
Huishoudens [huishoudens]	9.320	9.460	9.575	9.675	9.770
Gemiddeld inkomen per inwoner [euro]	21.200	21.500	22.200	22.200	

Bron: CBS - Centraal Bureau voor de Statistiek

SAMENVATTING

Trendoverzicht energieverbruik hoofdsectoren

Onderstaand een overzicht van de trend in energiegebruik van de vier hoofdsectoren en hernieuwbare warmte. Hernieuwbare warmte wordt separaat opgenomen, omdat deze energie geen onderdeel vormt van de energie die via het openbare gas- en elektriciteitsnet wordt geleverd. Voor hernieuwbare elektriciteit en biobrandstoffen geldt, dat deze onderdeel zijn van de geleverde elektriciteit via het openbare net ('groene stroom') en van de gebruikte voertuigbrandstof ('bijmenging'). Deze hoeven dus aan de verbruikszijde niet separaat in beeld te worden gebracht. In deel I worden deze totalen nader uitgesplitst. NB. Gebruik van hernieuwbare warmte die wordt getransporteerd over gemeentegrenzen kan in deze rapportage nog niet worden toegeschreven aan een bepaalde gemeente. Deze hernieuwbare warmte wordt in deze rapportage als warmtegebruik meegeteld in de gemeente waar deze warmte wordt geproduceerd. Dit speelt bijvoorbeeld bij de AVI in Duiven, die warmte levert aan meer gemeenten dan alleen Duiven. Het wel kunnen onderscheiden van deze geleverde warmte is een aandachtspunt voor de volgende rapportagecyclus.

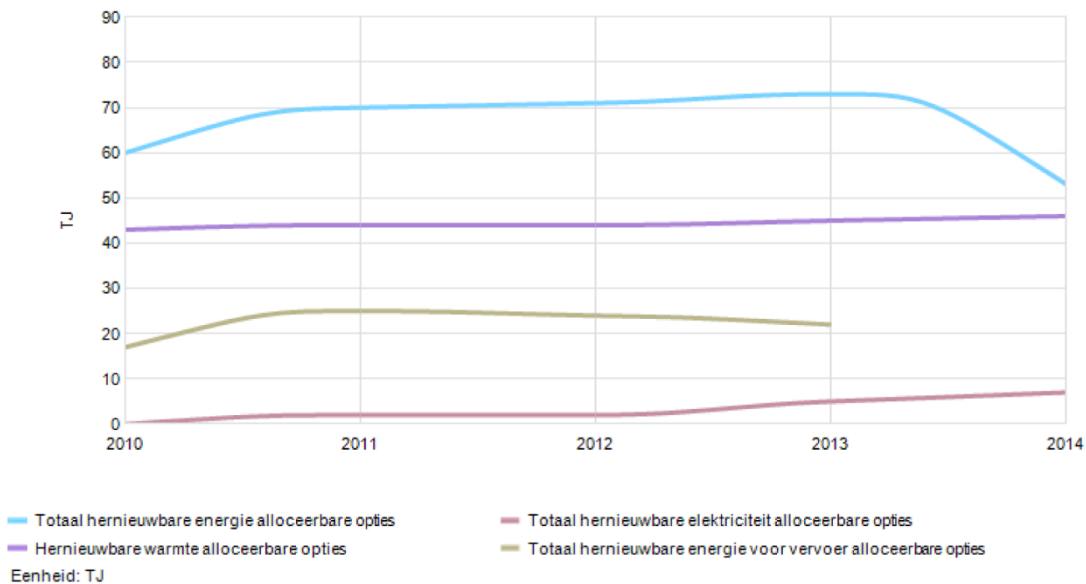

- bekend energiegebruik Gebouwde Omgeving
 - bekend energiegebruik Verkeer en vervoer, incl. snelwegen, excl. railverkeer
 - bekend energiegebruik Industrie, Energie, Afval en Water, excl. gasgebruik Energieproductie
 - bekend energiegebruik Landbouw, bosbouw en visserij (gas en elektr.)
 - hernieuwbare warmte alloceerbare opties
- Eenheid: Tj

Bron: Berekening o.b.v. meerdere bronnen, Optelling en waar nodig bijschatting o.b.v. CBS-gegevens, Modelmatige verdeling Nederlands totaal

Trendoverzicht opgewekte hernieuwbare energie

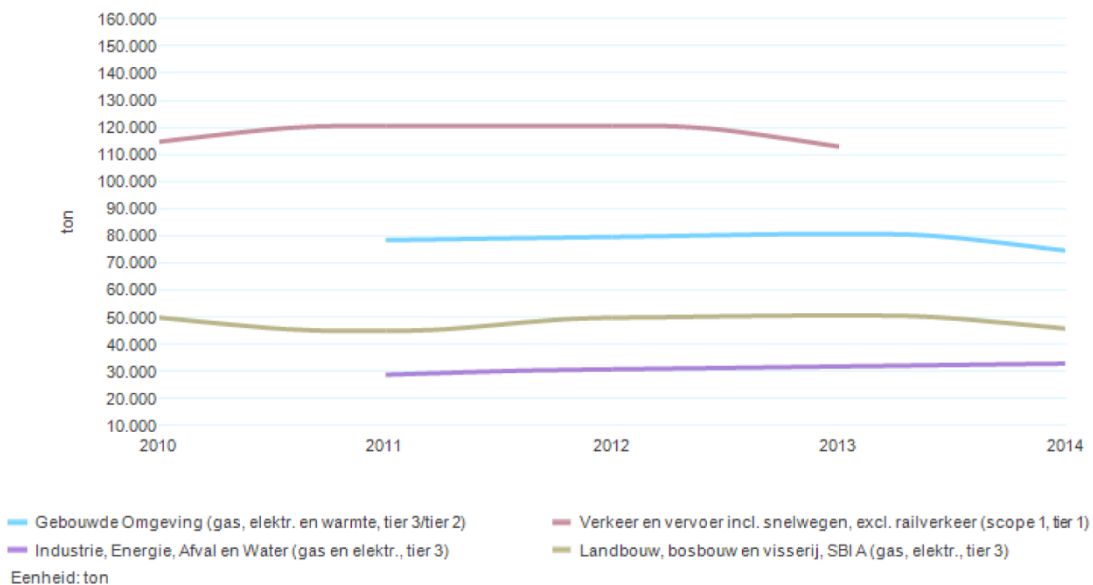
Onderstaand een overzicht van de trend in opgewekte hernieuwbare energie in de drie energiedragers warmte, elektriciteit en voertuigbrandstoffen. In deel II worden deze totalen nader uitgesplitst.

Bron: Rijkswaterstaat: Modelmatige verdeling Nederlands totaal

Trendoverzicht CO2-uitstoot als gevolg van energiegebruik

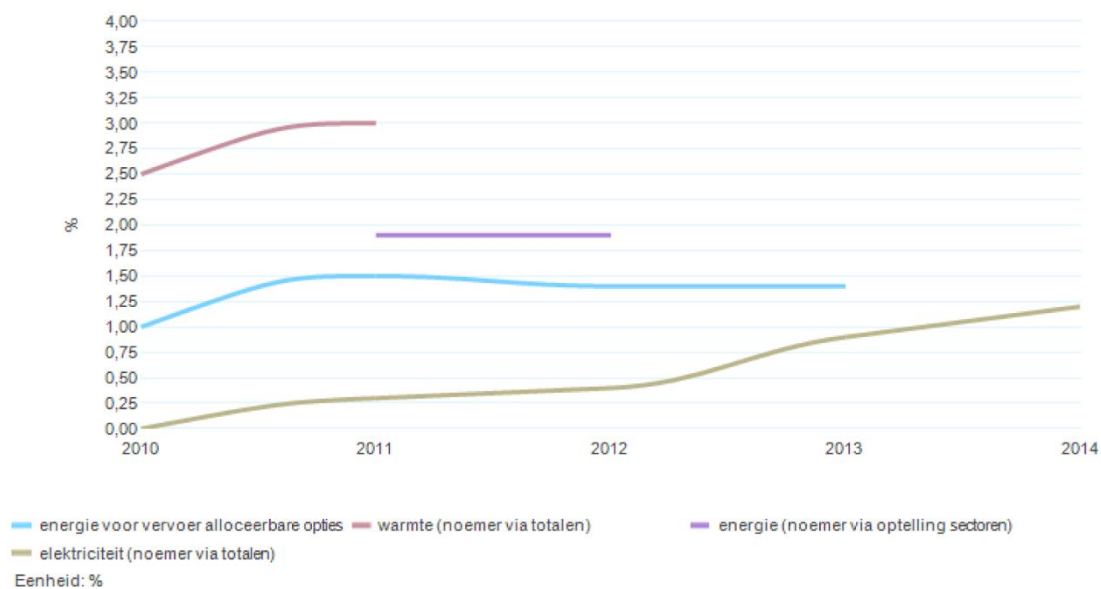
Bovenstaande energiedragers (gas, elektriciteit, warmte en voertuigbrandstoffen) zijn met behulp van CO2-emissiefactoren omgerekend naar de corresponderende hoeveelheden uitgestoten CO2.

Bron: Berekening o.b.v. gegevens meerdere bronnen, Nederlandse Emissieregistratie

Trendoverzicht percentages hernieuwbare energie

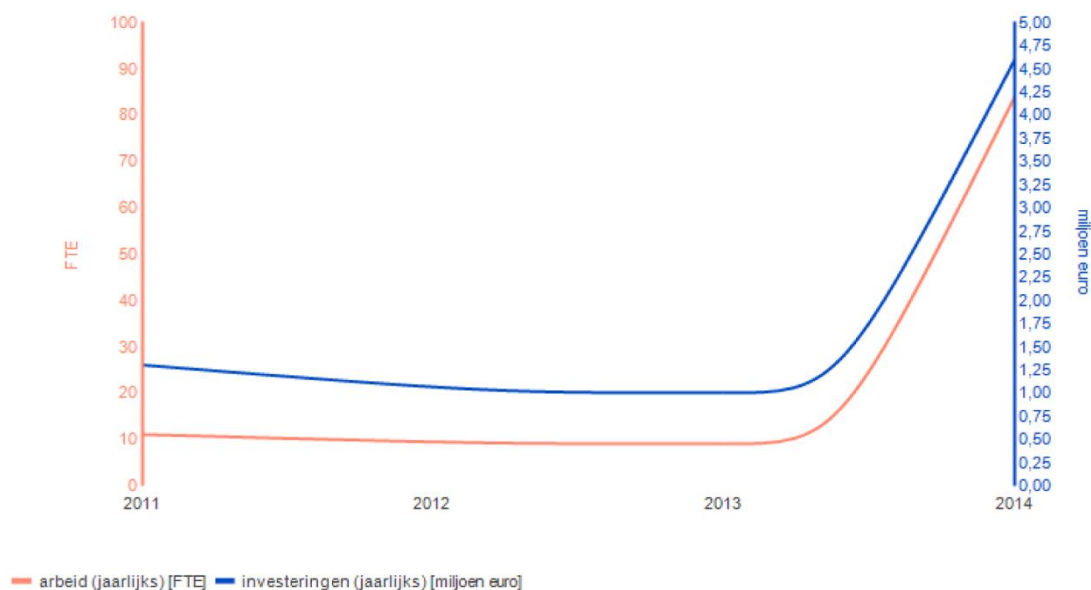
Door bovenstaande hoeveelheden gebruikte energie en opgewekte hernieuwbare energie op elkaar te delen kunnen de percentages hernieuwbare energie bepaald worden. Er zijn in de Klimaatmonitor 2 manieren om het totale energiegebruik, en dus ook het percentage hernieuwbare energie te bepalen. De ene manier maakt gebruik van de totale gas- en elektriciteitsgebruiken, de andere manier maakt gebruik van een optelling van de subtotalen voor de hoofdsectoren. De achterliggende reden is dat in beide manieren vanwege de bedrijfsgevoeligheid van de informatie bepaalde gebruiken niet getoond mogen worden en dus onbekend zijn. Door 2 bepalingmethoden te gebruiken is de kans het grootst dat een totaal energiegebruik (en dus een percentage hernieuwbare energie) bepaald kan worden. Tussen haakjes ziet u steeds via welke methode het totaal en dus het percentage is bepaald.

Bron: Berekening o.b.v. gegevens meerdere bronnen

Trendoverzicht investeringen en arbeid gerelateerd aan de energietransitie

Van een deel van de geïnstalleerde technieken is bepaald hoeveel investeringen en arbeid deze met zich mee hebben gebracht. Onderstaand een overzicht van de trend in totale investeringen en totale arbeid van de technieken waarvoor deze gegevens beschikbaar zijn. In deel III worden deze totalen nader uitgesplitst.

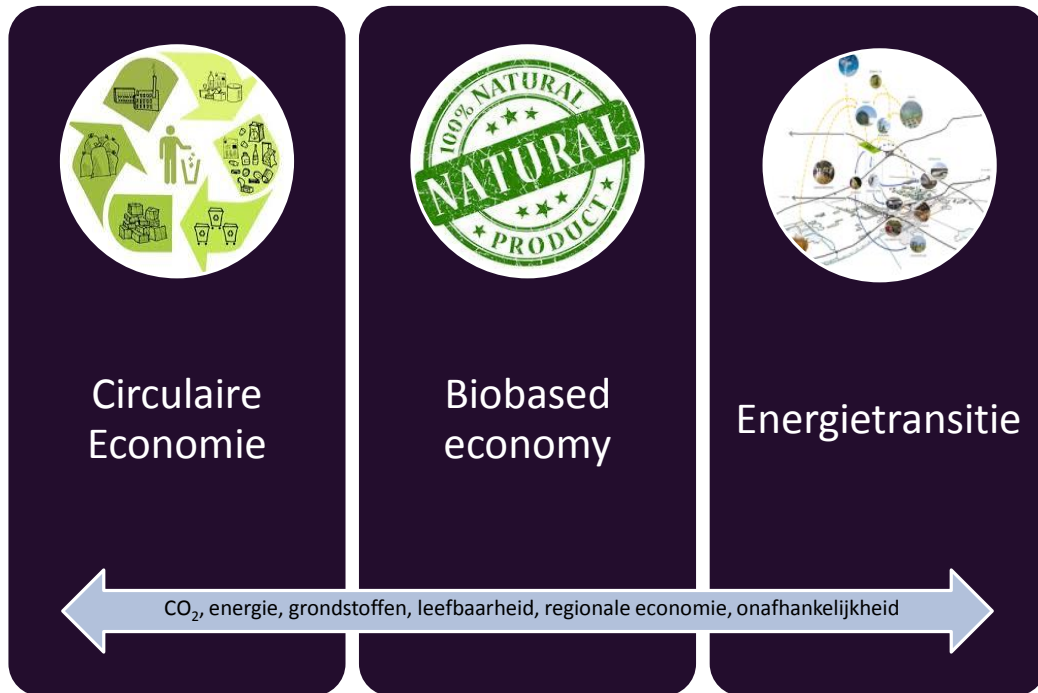

Bron: berekening Rijkswaterstaat o.b.v. kentallen ECN

7 Bijlage 2 Startnotitie: Groene Groei in Rivierenland

Startnotitie: Groene Groei in Rivierenland

Startnotitie Groene Groei Rivierenland

Inhoud

1. Doelstelling van de startnotitie	35
2. Groene Groei in Rivierenland: wat houdt dat in?	35
3. Waarom nu actie	35
4. De oplossing	37
5. Proces en tijdsplan	37
6. Financiële aspecten	40
7. Beoogd resultaat	41
8. SWOT-analyse.....	41

1. DOELSTELLING VAN DE STARTNOTITIE

De 10 portefeuillehouders milieu van de gemeenten, willen de regionale samenwerking op het thema duurzaamheid een structureel karakter geven. Reden hiervoor is dat er weinig gemeentelijke capaciteit voor duurzaamheid is en dat een regionale aanpak een meerwaarde biedt die complementair is aan lokaal beleid. Team O&O/projecten heeft daarom in opdracht van het Dagelijks Bestuur de voorliggende startnotitie 'Groene Groei Rivierenland' opgesteld. Deze notitie licht toe op welke duurzaamheidsthema's de regionale samenwerking zich zal richten, welke onderwerpen het eerste zullen worden opgepakt, welke inspanningen hiervoor nodig zijn en wat de relatie is met landelijke en provinciale ontwikkelingen.

2. GROENE GROEI IN RIVIERENLAND: WAT HOUDT DAT IN?

In een regionale economie die gericht is op groene groei vindt de inzet van grondstoffen en producten zo efficiënt mogelijk plaats en is er sprake van zo min mogelijk afval en een robuuste, duurzame energievoorziening. Hierbij zijn drie complementaire thema's van belang: energietransitie, circulaire economie en biobased economy. Alle drie leveren ze een onmisbare bijdrage aan de CO₂ doelstellingen die (inter)nationaal zijn vastgesteld, op basis van het in 2015 gesloten Klimaatakkoord in Parijs. Daarnaast richten deze thema's zich op het zo efficiënt mogelijk omgaan met steeds schaarser wordende materialen en grondstoffen. De thema's vloeien voort uit urgente maatschappelijke vraagstukken als klimaatverandering, de eindigheid van (fossiele) grondstoffen en afhankelijkheid van olieproducerende landen. Vraagstukken die stuk voor stuk vragen om oplossingsrichtingen en handelingsperspectief, ter behoud en verbetering van zowel de concurrentiepositie als de leefbaarheid. Deze oplossingsrichtingen moeten hun beslag vooral krijgen op lokaal en regionaal niveau. Dicht bij de bedrijven, inwoners, overheden en maatschappelijke organisaties die in hun rol als producent en consument de omslag naar een duurzamere economie vorm kunnen geven. Hiervoor is ruimte en vernieuwing nodig, zowel in fysiek opzicht als in financiering, regelgeving en samenwerkingsvormen. De regionale inzet op deze drie duurzaamheidsthema's leidt tot brede samenwerking tussen partners in de regio en versterking van lokaal beleid. Daarnaast wordt concreet invulling gegeven aan de opgave 'innovatie en duurzaamheid' voor de drie regionale speerpunten agribusiness, logistiek en economie en recreatie en toerisme.

Energietransitie: De overgang van het gebruik van fossiele brandstoffen voor de energievoorziening naar het gebruik van hernieuwbare energie uit bijvoorbeeld zon en wind.

Circulaire economie: De circulaire economie is een economisch systeem waarin herbruikbaarheid van producten en grondstoffen wordt gemaximaliseerd en waardevermindering wordt geminimaliseerd. Dit in tegenstelling tot het huidige lineaire systeem, waarin grondstoffen worden omgezet in producten die aan het einde van hun levensduur worden vernietigd.

Biobased economie: De Biobased Economy (BBE) is een economie die biomassa zo hoogwaardig mogelijk toepast voor de productie van materialen, chemicaliën, transportbrandstoffen en energie (elektriciteit en warmte).

De afgelopen jaren werkten de regiogemeenten in het kader van het Regiocontract gezamenlijk aan een uitvoeringsprogramma voor duurzame energie met als doel om 10% duurzame energie op te wekken in 2020.

Op basis van een subsidiekader werd een keur aan projecten financieel en/of inhoudelijk ondersteund. Het betrof projecten van marktpartijen, (semi)overheden, stichtingen, kennisinstellingen en burgerorganisaties. Er werden ook enkele regionale projecten uitgevoerd, waaronder de inkoopactie voor zonnepanelen voor particulieren en het regionaal energieconvenant voor het bedrijfsleven. Daarnaast kwam met een ondersteuningsbudget van de VNG in samenwerking met de regio's Arnhem en Nijmegen een regionaal energieloket tot stand dat particuliere woningeigenaren adviseert over energiebesparing en duurzame energie. Er wordt, op basis van beschikbare gegevens, in regio Rivierenland nu ongeveer 5,5% duurzame energie opgewekt. Dat is vergelijkbaar met het landelijke gemiddelde. Een aantal grote projecten zal richting 2020 gerealiseerd worden, waaronder een aantal initiatieven voor zonneparken en windmolens. Naar verwachting stijgt het percentage duurzame energie in de regio daarmee tot 7% in 2020. Daarmee wordt de regionale doelstelling niet behaald en is blijvende inzet noodzakelijk. Op 1 juli 2016 liep het regiocontract af. Daarmee kwam ook een einde aan de financiering van de regionale coördinatie van het uitvoeringsprogramma.

Samenwerking van cruciaal belang voor realisatie en financiering duurzaamheidsambities

Het huidige aandeel duurzame energie in Rivierenland staat nog ver af van de klimaatafspraken die in 2015 in Parijs werden gemaakt. Voor circulaire economie en biobased economy zijn op Europees en landelijk niveau inmiddels ook forse ambities vastgelegd (Biomassa 2030 (december 2015) en Nederland Circulair in 2050 (september 2016)). Pittige ambities om de temperatuurstijging binnen de perken te houden, de afhankelijkheid van olieproducerende landen te verminderen en zuiniger om te gaan met eindige grondstoffen. Deze ambities kunnen gemeenten uit oogpunt van financiën en capaciteit onmogelijk alleen realiseren. Daarom is het noodzakelijk om in de regio de krachten van overheden, bedrijfsleven, maatschappelijke organisaties en inwoners te bundelen. Om samen werk te maken van duurzaamheid en er samen de vruchten van te plukken. Investeren in duurzaamheid brengt immers ook werkgelegenheid, innovatie en kostenbesparing met zich mee. Daarvoor is regionale samenwerking op basis van een stevig programma juist nu hard nodig.

4. DE OPLOSSING

Er moet een horizontale programmatische aanpak van energietransitie, circulaire economie en biobased economy komen. Met horizontaal wordt nadrukkelijk bedoeld dat dit in samenwerking plaats vindt met partners in en uit het gebied. Er is volgens het adviesrapport van het Overlegorgaan Infrastructuur en Milieu (Expeditie Circulaire Economie, maart 2017) steeds meer sprake van een netwerksamenleving, waarin partijen horizontaal met elkaar samenwerken. Daarnaast is de opgave te omvangrijk om deze als individuele organisaties op te pakken.

Als eerste stap wordt in 2017 een regionale energiestrategie opgesteld, onder aansturing van de regionale Stuurgroep Duurzaamheid. Deze regionale energiestrategie wordt opgesteld in samenwerking met (regionale) stakeholders, waaronder de gemeenten, medeoverheden, bedrijfsleven, maatschappelijke organisaties en inwoners en levert inzicht en handelingsperspectief op lokaal en regionaal niveau. De regionale energiestrategie wordt uitgewerkt in een regionale samenwerkingsagenda en uitvoeringsprogramma's. Regio Rivierenland levert een trekker die, onder aansturing van de stuurgroep Duurzaamheid, zorgt dat partijen elkaar weten te vinden, met elkaar in gesprek gaan, samen tot actie overgaan en gezamenlijk middelen genereren.

Naast energiebesparing en duurzame energie leveren biomassa en circulaire economie een zeer belangrijke bijdrage aan de reductie van CO₂ uitstoot en daarmee de klimaatdoelstellingen. Daarnaast zijn ze mede bepalend voor de concurrentiekracht van bedrijven in de regio, door de afhankelijkheid van grondstoffen die in toenemende mate schaars worden, te verminderen. Qua thematiek zijn circulaire economie en biobased economy nog relatief onbekend en de urgentie ligt momenteel, mede vanwege het Gelders Energie Akkoord, vooral bij energietransitie.

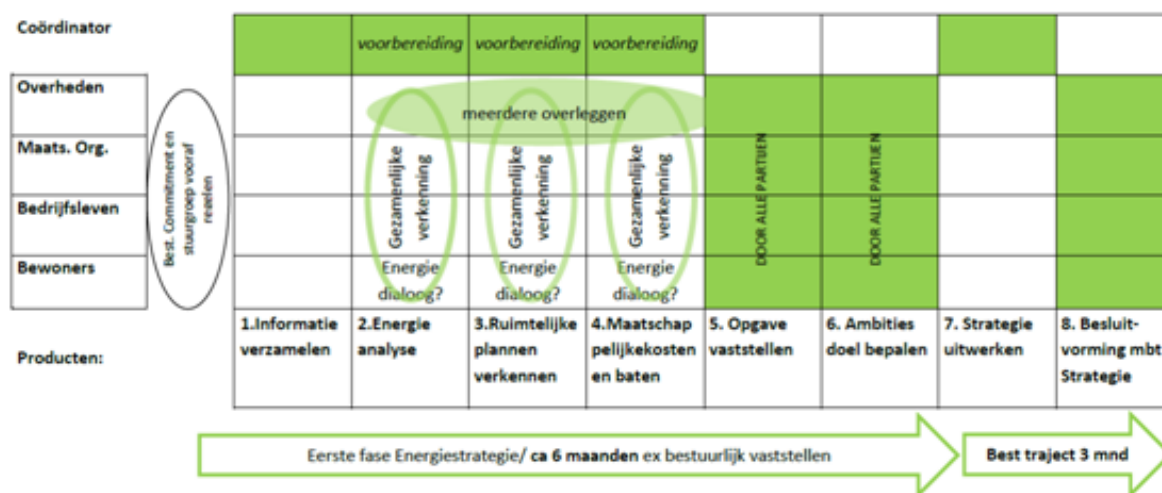
5. PROCES EN TIJDSPAD

2017

Regionale energiestrategie

Regio Rivierenland faciliteert in 2017 de totstandkoming van een regionale energiestrategie. Hiermee wordt in beeld gebracht hoeveel duurzame energie we kunnen opwekken in de regio en wat het energiebesparingpotentieel is. Dit doen we samen met de stakeholders uit de regio, waaronder de gemeenten, Waterschap Rivierenland, VNO-NCW, provincie Gelderland, netbeheerder Alliander, Omgevingsdienst Rivierenland, Gebiedscoöperatie Rivierenland, woningcorporaties en bedrijven(coöperaties).

Het proces om te komen tot een regionale energiestrategie ziet er als volgt uit (bron: VNG):

In de eerste fase van ongeveer 6 maanden wordt informatie verzameld over verbruik en toekomstige trends en een ruimtelijke verkenning naar kansen en belemmeringen uitgevoerd. Op basis hiervan wordt de opgave vastgesteld en de ambities bepaald. In de tweede fase volgt de uitwerking in een korte en lange termijn strategie en besluitvorming door betrokken partijen.

Voorafgaand aan de eerste fase wordt een verkenning uitgevoerd naar betrokken regionale stakeholders vanuit overheden, maatschappelijke organisaties, bedrijfsleven en bewoners. Partijen waar energie zit om samen op basis van de energiestrategie een uitvoeringsagenda op te stellen en uit te voeren. Deze betrokkenheid is van cruciaal belang, er is immers sprake van een gedeeld belang en een gezamenlijke verantwoordelijkheid.

Bij het opstellen van deze regionale energiestrategie wordt door meerdere partijen ondersteuning geboden. In het kader van het Gelders Energie Akkoord stelt Provincie Gelderland 1 dag per week een regionale accounthouder beschikbaar. Alliander biedt technische ondersteuning op het gebied van gegevensverzameling, vertaling van energietrends naar regionaal niveau en monitoring. Daarnaast wordt deelgenomen aan het landelijke lerend netwerk van momenteel 16 regio's die aan de slag zijn met een regionale energiestrategie. In dit netwerk zitten naast overheden ook netbeheerders, kennisorganisaties, energiebedrijven en milieuorganisaties.

Zaken waar actief op ingespeeld moet worden lopen tijdens het opstellen van de regionale energiestrategie in 2017 gewoon door. Bijvoorbeeld het regionale energieloket (Het Nieuwe Wonen Rivierenland), bestuurlijk/ambtelijke vertegenwoordiging van regiogemeenten binnen het Gelders Energie Akkoord, uitwerking van energiebesparing bij bedrijven in samenwerking met omgevingsdienst Rivierenland en benutting van eventuele nieuwe (financierings)kansen voor gemeenten en het gebied. Hiermee wordt immers al mede invulling gegeven aan de realisatie van de duurzaamheidsdoelstellingen.

Biobased economy

In 2016 is een onderzoek uitgevoerd naar de beschikbaarheid en toepassingsmogelijkheden van biomassastromen in Rivierenland. Met inzet van biomassa kunnen fossiele grondstoffen worden vervangen. Bijvoorbeeld voor de productie van warmte, maar ook voor bouw- of verpakkingsmaterialen en duurzame brandstoffen. Een vijftal kansrijke opties zijn uitgewerkt tot een globale businesscase, met als doel (markt)partijen in de regio te informeren en te faciliteren bij de uitwerking en realisatie van deze cases. In 2017 zal hier een tweetal kennis- en netwerkbijeenkomsten worden georganiseerd voor (markt)partijen, in samenwerking met kennisinstellingen zoals Wageningen University & Research.

Circulaire Economie

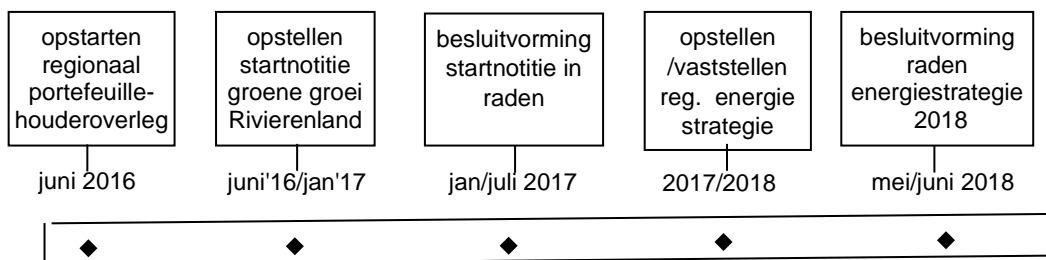
Diverse partijen, waaronder bedrijven, spelen al in op het principe dat grondstoffen zo lang mogelijk in gebruik kunnen blijven. Door het ontwerp van hun producten aan te passen, producten een tweede leven te geven, grondstoffen opnieuw te gebruiken en zo de hoeveelheid afval zo veel mogelijk te verminderen. In 2017 wordt uit de markt opgehaald waar de grootste kansen en uitdagingen in Rivierenland liggen.

Deze drie thema's geven tevens invulling aan de opgave 'innovatie en duurzaamheid' binnen de drie regionale speerpunten agribusiness, economie en logistiek en recreatie en toerisme.

2018 e.v.

Samenwerkingsagenda regionale energiestrategie Rivierenland

In 2018 wordt de regionale energiestrategie na vaststelling door de deelnemende organisaties in 2018 gezamenlijk uitgewerkt in een uitvoeringsagenda. Deelnemende partijen vertalen deze voor hun eigen organisaties naar uitvoeringsprogramma's. Voor gemeenten ziet dit proces er als volgt uit:

Vervolgens stellen de portefeuillehouders milieu van de gemeenten jaarlijks een uitvoeringsplan vast met prioriteiten voor het betreffende jaar. In de voorbereiding van de evaluatie en het opstellen van de uitvoeringsplannen worden de vak ambtenaren van de gemeenten betrokken en leveren inbreng. De portefeuillehouders milieu informeren de raden over de voortgang.

Plan van aanpak biobased economy en circulaire economie

De in 2017 opgedane kennis en ervaring rondom biobased economy en circulaire economie worden nader uitgewerkt in een plan van aanpak.

6. FINANCIËLE ASPECTEN

Voor het uitvoeren van deze startnotitie is personele inzet nodig en de kosten hiervan bedragen € 95.000.

De benodigde capaciteit is beschikbaar binnen de personele formatie van Regio Rivierenland. Het betreft vaste formatie die voorheen vanuit het Regiocontract werd gefinancierd.

Financiering personele capaciteit in de begroting 2017

Als gevolg van de beëindiging van het Regiocontract per 1 juli 2016, is de financiering van de personele lasten deels weggevallen in de begroting. Door efficiënter werken, herverdeling van de taken tussen de medewerkers en tijdelijke voordelen bij de invulling van vacatures is het mogelijk om deze taak in 2017 volledig vanuit de begrotingsbudgetten van Regio Rivierenland te bekostigen. De gemeenten hoeven in 2017 geen extra lasten te dragen voor de uitvoering van deze startnotitie.

Financiering personele capaciteit in de meerjarenbegroting 2018-2021

We hebben het wegvallen van de financiering vanuit het Regiocontract voor een belangrijk deel structureel kunnen oplossen binnen de begroting van Regio Rivierenland. Van het totaal benodigde bedrag voor de uitvoering van deze startnotitie (€ 95.000) is inmiddels voor bijna 74% financiële dekking gevonden in de (meerjaren)begroting 2018. Bij de medio 2018 geplande besluitvorming omtrent de energiestrategie (zie onderdeel 5 Proces en tijdspad) worden de gemeenteraden geïnformeerd over de financiële situatie op dat moment en wordt de gemeentelijke financiële bijdrage in de voorstellen voor de gemeenteraden meegenomen.

Het genereren van projectsubsidies

Door de regionale samenwerking en regiobrede betrokkenheid en inzet bij de uitvoering van deze startnotitie worden de kansen vergroot om van derden subsidies en overige projectbijdragen

binnen te halen. Met gerichte inspanningen moeten we in staat zijn onze investeringen (deels) terug te verdienen.

7. BEOOGD RESULTAAT

Een regionale energiestrategie Rivierenland, die inzicht geeft in de bijdrage die de verschillende partners, waaronder de gemeenten met hun lokale klimaatbeleid, in Rivierenland kunnen leveren aan de realisatie van de landelijke klimaatdoelstellingen.

Een uitvoeringsagenda Energiestrategie Rivierenland, waarmee partners in de regio gezamenlijk uitvoering geven aan de regionale energiestrategie.

Een doorvertaling van deze uitvoeringsagenda naar gemeentelijke uitvoeringsprogramma's c.q. lokaal klimaatbeleid.

Een plan van aanpak op basis van (markt)behoeften ten aanzien van biobased economy en circulaire economie.

Concrete input ten behoeve van de opgave innovatie en duurzaamheid voor de drie regionale speerpunten.

8. SWOT-ANALYSE

Hieronder is een SWOT-analyse opgesteld waarin de sterktes, zwaktes, kansen en bedreigingen worden benoemd.

Sterktes:	Zwaktes:
<ul style="list-style-type: none">• Zowel gemeenten, provincie als regionale stakeholders pleiten voor regionale gebiedsgerichte samenwerking duurzaamheid• Sluit aan bij ambities Rijk, provincie en EU. Nu handelen betekent koppositie pakken• Concrete invulling van opgave duurzaamheid en innovatie regionale speerpunten• Slaat de brug tussen landelijke maatschappelijke opgaven en regionaal/lokaal beleid• Regionale energiestrategie biedt een basis voor bundeling van projecten en gezamenlijke financiering• Regionale energiestrategie biedt inzicht in en versterking van het samenspel tussen lokale en regionale inzet op energietransitie	<ul style="list-style-type: none">• Circulaire economie en biobased economy is nog relatief onbekende materie. Focus ligt daarom nu vooral op duurzame energie en energiebesparing• Lange termijn werk, een omschakeling naar een duurzamere economie is niet van vandaag op morgen gerealiseerd• Nog geen volledig inzicht in belangen en energie stakeholders• Complex speelveld, veel partijen en gedeelde verantwoordelijkheden vereist een scherp en stevig programma

<p>Kansen:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Inzetten op duurzaamheid biedt economische kansen en profilering Regio Rivierenland • Effectiever en efficiëntere benutting van reststromen (afval = grondstof) levert besparing op • Meer regie op financiering en kostenbesparing • Krachtenbundeling tussen de gemeenten • Concrete kans op financiële middelen vanuit Gelders Energie Akkoord, Provincie, Rijk en EU • Kennisinstellingen zien Rivierenland als proeftuin voor biobased economy en circulaire economie 	<p>Bedreigingen:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Tegengestelde belangen • Overheid heeft voorbeeldfunctie, waarmaken in de praktijk is van groot belang • Lange termijn visie, kans op afhaken partijen: focussen en aandacht vasthouden • Continuïteit van beleid is cruciaal voor draagvlak en vertrouwen (markt)partijen
---	---

Colofon

Aan de inhoud van deze publicatie kunnen geen rechten worden ontleend.

Dit is een uitgave van
gemeente Maasdriel,
Team Beleid & Regie
Mei 2017

Kerkstraat 45
5331 CB Kerkdriel
T: 14 0418
E: info@maasdriel.nl
www.maasdriel.nl

